

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра теорії і методики початкової освіти

На правах рукопису

ЛЯШУК ЛІЛЯ ОЛЕГІВНА

ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Спеціальність 013 Початкова освіта

Освітньо-професійна програма Початкова освіта

Робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

Науковий керівник:
ГОНЧАРУК
ОЛЬГА ВАЛЕРІЇВНА,
доктор педагогічних наук,
професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № 5
засідання кафедри теорії та
методики початкової освіти
від 12 листопада 2024 р.
Завідувач кафедри
Проф. Пріма Р.М. _____

ЛУЦЬК – 2024

Анотація

Ляшук Л.О. Формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики.

Актуальність кваліфікаційної роботи підкреслюється значимістю процесу формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики, які є основою вміння продуктивно взаємодіяти між людьми, розуміння поведінки інших суб'єктів педагогічного процесу, що в свою чергу передбачає посилення уваги до внутрішнього світу дитини, особливе місце в якому посідає культура її спілкування та взаємодія.

Мета роботи полягає у розробці на основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми методики формування діалогічних умінь здобувачів освіти у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. У *першому розділі* проаналізовано теоретичні основи формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкової школи під час проходження практики.

У *другому розділі* визначено й актуалізовано реальний стан проблеми; розроблено й апробовано методику формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів під час проходження педагогічної практики; на основі аналізу результатів експериментального дослідження окреслено основні напрями активізації досліджуваного процесу.

Ключові слова: діалогічні вміння, формування діалогічних умінь, практична підготовка здобувачів освіти, учитель початкових класів.

Lyashuk L. O. Formation of dialogic skills of future primary school teachers in the process of pedagogical practice.

The relevance of the qualification work is emphasized by the importance of the process of forming the dialogic skills of future primary school teachers in the process of pedagogical practice, which are the basis of the ability to interact productively between people, understanding the behavior of other subjects of the pedagogical process, which in turn involves increasing attention to the inner world of the child, a special place in which the culture of its communication and interaction resides

The purpose of the work is to develop, on the basis of a theoretical analysis of the researched problem, a methodology for the formation of dialogic skills of education seekers in the process of professional training of future primary school teachers.

The first chapter analyzes the theoretical foundations of the formation of dialogic skills in future primary school teachers during practice

The second chapter defines and updates the real state of the problem; the method of formation of dialogic skills of future primary school teachers during pedagogical practice was developed and tested; based on the analysis of the results of the experimental research, the main directions of activation of the researched process are outlined. Keywords: dialogic skills, formation of dialogic skills, practical training of education seekers, primary school teacher.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ.....	7
1.1. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до діалогічної взаємодії, як наукова проблема	7
1.2. Поняття «діалогічні уміння»: сутність і функції	12
1.3. Педагогічна практика як засіб формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів.....	18
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ.....	25
2.1. Актуальний стан проблеми формування діалогічних умінь у здобувачів освіти під час проходження практики.....	25
2.2. Методика формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів під час проходження практики.....	49
2.3. Аналіз результатів дослідницько-експериментальної роботи.....	53
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема підготовки майбутнього вчителя початкових класів, його духовного й професійного становлення надзвичайно актуальна, оскільки зміст і завдання сучасної системи освіти обумовлюють необхідність підготовки педагогічних кадрів нового покоління. В умовах реформування системи вітчизняної освіти якісно змінилися вимоги до особистості вчителя. Концептуальні положення щодо професійної підготовки майбутніх педагогів закладено в законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про вищу освіту”, в яких зазначено, що успішна самореалізація людини можлива за наявності в неї особистої системи цінностей, яка має відповідати мінливим умовам сьогодення, оскільки основою суспільного розвитку є діалогічне спілкування, міжлюдська взаємодія, орієнтована на досягнення визначених цілей шляхом інтенсивної праці, поєднаної з підвищенням інтелекту, що потребує високого рівня сформованості культури міжособистісних стосунків.

Сьогодні підготовка педагогічних працівників повинна враховувати досягнення педагогічної науки та практики, здійснювати науковий супровід інноваційних та інформаційних технологій, спрямовуватися на діалогізацію педагогічного процесу. Однією з якостей висококультурної особистості є вміння продуктивно взаємодіяти між людьми, зрозуміти поведінку інших суб’єктів педагогічного процесу, що в свою чергу передбачає посилення уваги до внутрішнього світу дитини, особливе місце в якому посідає культура її спілкування та взаємодія.

Практика свідчить про те, що більшість морально-етичних, дисциплінарних проблем у початковій школі знаходяться в площині міжособистісних відносин. Суперечності й непорозуміння як основа конфліктів погіршують психічний стан несформованої особистості. Задля успішної та конструктивної суб’єкт-суб’єктної взаємодії вчитель початкової школи має досконало володіти вміннями професійного педагогічного спілкування, вправно організувати і провести діалог чи полілог; добирати

ефективні методи взаємодії з молодшими школярами; здійснювати педагогічно доцільну імпровізацію; моделювати професійно-комунікативні навчально-розвивальні ситуації з урахуванням вікових, психо-фізіологічних особливостей учнів початкової школи; вміти використовувати діалогічну взаємодію в організації навчально-виховного процесу в початковій школі.

Проблеми підготовки фахівців у закладах вищої освіти стали об'єктом уваги вітчизняних та зарубіжних науковців (В. Кузь, С. Сисоєва, С. Совгіра, Т. Яценко та ін.). Питання професійної підготовки вчителів початкових класів активно вивчаються вченими М. Вашуленком, О. Кучаєм, Р. Прімою, І. Осадченко, О. Савченко, І. Смолюком тощо.

Є чимало наукових психолого-педагогічних досліджень проблеми спілкування та міжособистісної взаємодії.

Однак, як свідчить аналіз наукових доробків українських учених, недостатньо розробленою є проблема формування діалогічних умінь та діалогічної взаємодії у вчителів початкових класів. Саме це й загострює очевидні суперечності між: соціальними потребами та вимогами в підготовці комунікативно активного педагога нової української і недооцінкою цього процесу в сучасному закладі вищої освіти; між необхідністю формування діалогічних умінь у майбутнього вчителя початкових класів та частково відсутністю науково обґрунтованих змісту, форм, методів ефективного вирішення цієї проблеми.

Саме це й зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи: **«Формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики».**

Мета дослідження – розробити та апробувати методику формування діалогічних умінь здобувачів освіти у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати професійну підготовку майбутніх учителів початкових класів, як наукову проблему.

2. Розкрити зміст поняття «діалогічні вміння» та їх функції; роль практики у формуванні діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів.

3. Виявити актуальний стан, критерії, показники й охарактеризувати рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів.

4. Розробити та апробувати методика формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів.

Предмет дослідження – методика формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкової школи у процесі їх практичної підготовки.

Для реалізації основних завдань кваліфікаційного дослідження використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз, синтез, опрацювання словників, дисертацій, Інтернет-ресурсів для визначення понятійного апарату, узагальнення – для опрацювання теоретичних основ дослідження, результатів діяльності здобувачів освіти та формулювання висновків; *емпіричні* (тестування, анкетування, бесіда, спостереження, самооцінка) – для встановлення рівнів сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів; *математичної статистики* – для кількісного та якісного аналізу результатів дослідно-експериментальної роботи.

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота була проведена на базі факультету педагогічної освіти та соціальної роботи Волинського національного університету імені Лесі Українки (було задіяно 68 здобувачів освіти 2-4 курсів спеціальності 013 Початкова освіта).

Елементи наукової новизни та теоретична значущість На основі апробації розробленої методики визначено основні напрями оптимізації формування діалогічних умінь здобувачів освіти у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Практичне значення кваліфікаційної роботи Розроблена методика формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів під час проходження практики, матеріали та висновки дослідження можуть бути використані для розширення змісту освітніх компонентів в ОПП Початкова освіта, а також під час підготовки методичних посібників для вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, у системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

Апробація результатів дослідження Результати дослідження представлені на IV Всеукраїнському круглому столі з міжнародною участю «Педагогічний поступ» 23 жовтня 2024.

Ляшук Л., Гончарук О. Специфіка професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до міжособистісної взаємодії. Педагогічний поступ : матеріали IV Всеукраїнського круглого столу (Луцьк, 23 жовтня 2024 р.) / За заг. ред. проф. Пріми Р. М. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2024. С. 63–66.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПРАКТИКИ

1.4. Поняття «діалогічні уміння»: сутність і функції

Для розкриття проблеми формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів насамперед треба з'ясувати сутність поняття «діалогічні уміння». Досліджуване поняття містить дві категорії: діалог та вміння, розкривши зміст яких можна визначити поняття діалогічних умінь.

Сутність діалогу, як нами з'ясовано у ході дослідження, визначали різні вчені: філософи, психологи, філологи, лінгвісти, педагоги та ін.

У процесі дослідження ми встановили, що філософи стародавньої Індії першими почали вивчати діалог як явище; а вже в Античній Греції виникає діалогіка. Далі Платон стверджував, що діалог є пошуком, який неможливий «без спілкування, у процесі якого кожен із співрозмовників виступав як рівний. Саме Сократ зазначав, що немає “вчителя, котрий вчить”, тобто передає учневі потрібну суму знань, і немає учня, що має в своїй голові цей набір знань, як у порожній “посудині” [33].

Провідні ідеї діалогу досліджував у 20 столітті філософ М. Бубер. Зокрема визначено основні характерні ознаки діалогу:

- рівноправність учасників комунікації;
- створення сфери “між“ у процесах спілкування;
- виділення епохи улаштованості (людина відчуває свою причетність до чогось загального) та епохи безпритульності (відчуття повної самотності у світі), що дає змогу побачити види діалогу в динаміці [7].

У процесі написання магістерської роботи нами також встановлено, що теоретичні засади концепції діалогу були розроблені М. Бахтіним. Згідно тверджень ученого, саме діалог є «серцевиною процесу спілкування, оскільки світ діалогічний у своїх глибинних джерелах. ...діалог є вихідним пунктом феномена спілкування і його основною формою, всі його складові: інтерес,

предмет, запитання, відповіді, сенс, мотиви, засоби тощо забезпечують існування діалогу як певної цілісності [7].

Є. Палихата, досліджуючи діалог як явище, стверджує, що «в основі будь-якого діалогу лежать різні висловлювання, комбінування яких складає його сутність; повноцінним буде діалог, коли є взаємодія партнерів, за якої вони поважають одне в одному особистість [38].

Для нашого дослідження конструктивними є ідеї визначення сутності діалогу та діалогічних умінь ученої Л. Бурман, яка в дисертаційному дослідженні «Педагогічні умови формування діалогічних умінь у студентів вищих навчальних педагогічних закладів» визначає такі сутнісні характеристики діалогу: «діалог завжди має предмет або тему, розмірковування над якими не призводять до простих істин, які перевіряються емпірично.... У ході діалогу йде мова про сенс події для особистості, значущість самої особистості для інших людей і подій. Діалог – це завжди підтвердження для особистості її цінності [8, с.24].

На діалогізації освіти як на особливому векторі гуманізації освітньої діяльності всіх без винятку навчальних закладів акцентує увагу науковиця Л. Кондрашова [26]. Діалог “учитель – учні” має бути рівноправним діалогом, діалогом партнерів. «Саме діалог вчителя з класом чи з кожним учнем окремо сприятиме виробленню спільної думки, подоланню сумнівів, формуванню умінь міркувати, робити висновки» [26, с.38].

Аналіз педагогічної літератури свідчить про те, що нині в науковий обіг введено поняття “навчальний діалог”. Цей термін обґрунтувала вчена С. Кожушко [24]. Навчальний діалог визначається як форма та сутність організації навчальної взаємодії й відповідно передбачає:

- 1) рівність позицій в освітньому процесі, за якої роль педагога викладача децентрується і вбачається у фасилітації, координації навчального діалогу;
- 2) забезпечення симетричності використання педагогічного простору спілкування для всіх учасників освітнього процесу та вільного обміну думками;

- 3) позицію студента як активного суб'єкта пізнання;
- 4) емоційно-вольову та інтелектуальну готовність учасників до співпраці, роботи в команді;
- 5) емоційну атмосферу доброзичливості, особистого сприйняття, готовності допомогти; партнерства, толерантності, досягнення успіху та компромісу [24].

Цікавими в контексті магістерської роботи є також наукові доробки С. Кручек. Автор тлумачить діалог як особливе спілкування вчителя учнями, як форму внутрішнього мовлення вчителя з самим собою; «діалог – це діалог голосів, оскільки у ході навчального діалогу виникає особливе спілкування між учнями і вчителем; внутрішній діалог учителя з самим собою, який протікає у формі внутрішнього мовлення» [27, с.23].

Продуктивними в дослідженні нашої проблеми є, на нашу думку, наукові ідеї К. Галацин. Так, науковиця зазначає, що спілкуючись, обмінюючись інформацією, людина виробляє форми й норми спільних дій, організовує й координує ці дії. З огляду на це, саме діалог може розглядатись як окремий випадок взаємодії [13]. Вчені також стверджують, що всяка взаємодія, у тому числі і діалогічна, спрямована на досягнення певної мети. Тому, структуру діалогу можна покомпонентно подати наступним чином:

намір – цілеспрямованість – правила ведення – результат.

Отже, узагальнивши різні визначення діалогу, врахувавши специфіку проблеми магістерського дослідження, нами діалог визначається як особлива форма організації освітньої діяльності, що забезпечує міжособистісну взаємодію його учасників, орієнтовану на досягнення спільного результату; ознаками діалогу є суб'єктність усіх учасників освітнього процесу, їх рівноправність, цілеспрямованість та дотримання правил ведення.

Дослідимо сутність поняття умінь. У словнику української мови, уміння – це “здобута на основі досвіду, знання здатність належно робити що-небудь” [9]. У педагогічному словнику “уміння” - здатність людини свідомо виконувати певну дію на основі знань, готовність застосувати знання у

практичній діяльності на засадах свідомості [14].

У наукових доробках українських учених є різні тлумачення поняття уміння (таблиця 1.1.)

Таблиця 1.1.

Тлумачення вченими поняття «уміння»

Автор	Сутність поняття
Н. Антонюк	уміння - як певна здатність суб'єкта на основі набутих знань виконувати певні практичні дії; застосовувати знання як у традиційних, так і в змінюваних (творчих) умовах задля досягнення поставленої мети;
Л. Бурман	уміння - як підготовленість до практичних і теоретичних дій, виконуваних швидко, точно і свідомо на основі засвоєних знань і життєвого досвіду;
К. Платонов	уміння – як здатність виконувати певну діяльність чи дію в нових умовах, найвищою людською властивістю;
Г. Костюк	уміння - як здатність до мобілізації досвіду; активний синтез навичок; якісно новий ступінь володіння системою психічних і практичних дій.

У контексті нашої магістерської роботи найбільш конструктивним нам видається узагальнене тлумачення вміння, подане Н. Антонюк [3].

Тому інтегрувавши сутність поняття діалогу та уміння, нами *діалогічні уміння визначено як підготовленість майбутніх учителів початкової школи до діалогічної організації освітньої діяльності молодших школярів в умовах нової української школи на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу, партнерства, орієнтованої на навчання, виховання та гармонійний розвиток особистості дитини.*

Важливим аспектом у розкритті досліджуваної проблеми є аналіз функцій діалогічних умінь.

Аналіз наукових праць свідчить про те, що єдиного підходу до визначення та характеристики основних функцій діалогічних умінь немає. Так, наприклад, С. Амеліна, аналізуючи теоретико-методичні основи формування культури професійного спілкування у студентів вищих аграрних навчальних закладів, виділяє такі функції діалогічної взаємодії:

- 1) оптимізації наукового пошуку алогічної взаємодії: (сприйняття його різнобічності);
- 2) коригування (взаємне уточнення та виправлення точок зору, що взаємодіють);
- 3) синтезу (як засіб поєднання взаємодіючих результатів)[1].

Н. Волкова досліджує функції педагогічної комунікації. При цьому вчена окреслює:

- а) термінальні, або функції-цілі (пов'язані зі стратегічними напрямками педагогічної діяльності, відображають її сутнісні цілі та завдання);
- б) тактичні, або функції-засоби (сприяють успішній реалізації стратегій, охоплюють низку функціональних завдань);
- в) операційні, або функції-прийоми (обслуговують кілька функцій-інструментарій, хоча в певних межах можуть бути пов'язані з тією чи іншою стратегією або тактикою) [11].

Науковиця також наголошує, що «зміст, форми і засоби реалізації тих чи інших функцій варіюються залежно від фахової спрямованості педагога, типу навчального закладу (школа, професійний заклад, ЗВО тощо) [11].

Для нашої роботи цікавими й продуктивними є функції навчального діалогу, запропоновані С. Кожушко:

- передача інформації, соціального досвіду, культурної спадщини, в результаті чого формується світогляд особистості як основа життєдіяльності;
- регулювання стосунків, виникнення взаєморозуміння як результату діалогічної комунікації;
- забезпечення саморегуляції та саморозвитку особистості на основі “діалогу із самим собою”;
- рівноправне, партнерське прийняття викладачем студента як цінності самої по собі і орієнтація на індивідуальну неповторність його, що зумовлює взаєморозкриття, взаємопроникнення, особистісне збагачення [24].

У свою чергу, В. Семиченко визначає функції комунікативної взаємодії та функції педагогічної діяльності. Так, до функцій комунікативної взаємодії

вчена відносить: контактну, інформаційну, спонукальну, координаційну, емотивну, функцію розуміння, встановлення відносин, організації впливу [44, с. 4]. Функціями педагогічної діяльності дослідницею названо: а) термінальні, або функції-цілі (навчальна, виховна, розвивальна, соціалізуюча, життєзабезпечення); б) інструментальні, або функції-засоби (інформативна, ілюстративна, смислоутворювальна, діагностична, диференціювальна, стимулювальна, прогностична, культуровідтворення, психотерапевтична, рекреаційна); в) операційні або функції-прийоми (вимірювання та оцінювання, методична, керівна, коригувальна, системоутворення, ієрархізації і структурування, констатування, формоутворення) [44, с.14-19].

Проаналізувавши різні підходи вчених до визначення функцій діалогічних умінь, нами визначено наступні їх функції: *навчальна, виховна, розвивальна, соціалізаційна, комунікативна, життєзабезпечення, самовдосконалення та самопрезентації*.

1.2. Особливості професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до діалогічної взаємодії

Одним із важливих завдань магістерської роботи було розкриття специфіки професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до діалогічної взаємодії.

У «Концепції виховання дітей і молоді в національній системі освіти» наголошується, що вищі навчальні заклади мають здійснювати підготовку свідомої національної інтелігенції, сприяти оновленню та збагаченню інтелектуального генофонду нації, що забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх фахівців. Це повинно бути досягнуто через формування «Я» - концепції людини-творця на основі самоосвіти, саморозвитку та самовдосконалення здобувачів [29].

Діалогізація освітнього процесу стала одним із провідним векторів реформування вищої педагогічної освіти. Причому діалог виступає не лише і стільки формою організації спілкування, скільки забезпечує успішну суб'єкт-

суб'єктну взаємодію всіх учасників освітнього процесу, оскільки в його основі лежить діяльнісний підхід.

Діалогічна міжособистісна взаємодія є результатом процесу формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів. Цей процес є складним, багатофакторним, системним і неперервним. Коли ми говоримо про діалогічну міжособистісну взаємодію, то розглядаємо різні системи відносин: педагог – учень, учитель – батьки, учитель – інші вчителі тощо.

Для оптимізації процесу формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів необхідно визначити специфіку протікання цього процесу й визначити ті особливості, врахування яких забезпечить його результативність.

Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до діалогічної міжособистісної взаємодії є цілісною системою організації навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти.

Методологічними підходами професійної підготовки до діалогічної взаємодії є: суб'єкт-суб'єктний; професійно-діяльнісний; компетентнісний; акмеологічний [27].

Принципами реалізації досліджуваного процесу визначено: ініціативності; співробітництва; самодіяльності; творчості; емоційності [27].

Зміст професійної підготовки майбутніх учителів у контексті формування діалогічних умінь і готовності до діалогічної міжособистісної взаємодії реалізується через:

- 1) вивчення освітніх компонентів (нормативних та вибіркових);
- 2) виконання діалогічно комунікативно-спрямованих завдань процесі науково-дослідницької роботи;
- 3) діалогічно комунікативні заходи виховної діяльності;
- 4) виконання комунікативно діалогічно-спрямованих завдань під час проходження практики.

Підготовка здобувачів освіти до діалогічної взаємодії відбувається у спілкуванні з іншими людьми. З огляду на це, у ЗВО має бути створене

розвивальне, діалогічно-комунікативне середовище, в якому була б позитивна атмосфера, насичений психологічно-емоційний настрій, що уможлиблювало б міжособистісне діалогічне спілкування студентів між собою, з викладачами, зі школярами тощо.

Таке діалогічно-розвивальне середовище має забезпечити у здобувачів освіти стимулювання мотивації через формування інтересів та потреби до оволодіння культурою спілкування, ведення діалогу (полілогу), міжособистісної взаємодії як складовою професійної культури та професійної компетентності; ґрунтовне й системне оволодіння майбутніми вчителями початкових класів системою психолого-педагогічних професійно-орієнтованих знань, необхідних як для ведення діалогу, так і для організації міжособистісної взаємодії у майбутній професійній діяльності: з дітьми, батьками дітей, учителями, громадськістю; формування комунікативних умінь і навичок; формування умінь самовиховання та самоаналізу сформованості важливих професійних та особистісних якостей [33].

Ще однією особливістю підготовки майбутніх учителів початкових класів до діалогічного спілкування та діалогічної взаємодії є обов'язкове врахування специфіки вчительської роботи з молодшими школярами. Діалог для дитини молодшого шкільного віку є основною формою спілкування. Саме через діалог у дитини формується емоційно-чуттєва сфера, розвивається культура мови та мовлення, інтелектуальні здібності, моральні якості тощо. Учитель початкової школи повинен не лише досконало знати методики ведення діалогу з дітьми, але й бути прикладом у його реалізації. Вміти сформувати в дитини комунікативний намір, налаштувати дитину на діалог, чітко визначити правила ведення діалогу, його змістове наповнення й безумовно – результат [33]. Вміння вести діалог та полілог є одним із професійних вимог для учителя початкової школи.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що саме молодший шкільний вік є сприятливим для формування діалогічних умінь в

особистості. Тому завдання вчителя використати цю особливість і начити дитину грамотно вести діалоги.

Формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів відбувається зазвичай у юнацькому, студентському віці. Це, як стверджують психологи, активізовує цей процес і налаштовує на результативність. Що і є ще однією його особливістю. Так, зокрема вчені-психологи наголошують, що саме в юнацькому віці формується мотиваційно-ціннісна сфера особистості майбутнього фахівця: прагнення набувати успіху в майбутній професії; бажання працювати з дітьми і для дітей (для педагогів); формування установки на створення професійно-ділових відносин з колегами, батьками, побудованих на демократичних моральних засадах та ін.

Оскільки змістом соціальної ситуації розвитку в юнацькому віці є оптимальне особистісне і професійне самовизначення, то саме тому здобувачі освіти найбільш умотивовані до професійного зростання, до пізнання нових професійних знань, формування професійних умінь і навичок. Невипадково вчені стверджують, що саме «... юність є вирішальним етапом формування культури міжособистісної взаємодії особистості», бо саме в цьому віці формуються когнітивні й емоційно-особистісні передумови для її становлення [40].

Дослідниця діалогічної взаємодії вчителя та молодших школярів Н. Лисак цей процес визначає як:

1) «випадковий або умисний, приватний або публічний, довготривалий або короточасний, вербальний або невербальний особистий контакт вчителя і дітей, вчителя і колег, вчителя і батьків, що призводить до взаємних змін у їхній діяльності, стосунках, поведінці і установках (у широкому розумінні);

2) як систему «взаємозумовлених індивідуальних дій, що пов'язані циклічною причинною залежністю, при якій поведінка кожного з учасників взаємодії виступає одночасно й стимулом, і реакцією на поведінку інших (у вузькому розумінні)» [28, с. 36].

Таким чином, у майбутніх учителів початкової школи доцільно формувати бажання й уміння бути залученим до діалогічної взаємодії, оскільки їхня професійна діяльність побудована на взаємодії з учнями, колегами, батьками, громадськістю тощо, а також розвивати в них уміння залучати до міжособистісної взаємодії інших людей, мотивувати інших до спільної діяльності.

Зміст діалогічної взаємодії вчителя початкових класів, її смислове навантаження розкривається контексті спільної навчально-виховної діяльності, яка реалізується за однією з трьох моделей [28]:

1) спільно - індивідуальна (кожен учасник педагогічного процесу початкової школи (вчитель, учень, батьки, адміністрація, колеги) здійснює свою частину спільної справи незалежно від інших);

2) спільно - послідовна (спільне завдання послідовно виконує кожен учасник);

3) спільно - взаємопов'язана (одночасна взаємодія кожного учасника з усіма іншими).

Зупинимось на аналізі характерних ознак і властивостей спільної діяльності як запоруки формування діалогічних умінь і діалогічної взаємодії, запропонованих ученими [28] (таблиця 1.2.).

Таблиця 1.2.

Характерні ознаки та властивості спільної діяльності як основи діалогічних умінь та взаємодії

<i>Ознака спільної діяльності</i>	<i>Соціально-психологічний процес спільної діяльності</i>	<i>Характеристика спільної діяльності</i>
Наявність спільної мети	<i>Формування мети та її конкретизація у завданнях. Спільна діяльність, як й інша форма кооперації, зумовлюється необхідністю досягнення недоступних окремій людині або досяжних частково цілей. Доцільна вона тоді, коли задалегідь визначаються усвідомлювані цілі.</i>	Цілеспрямованість

Спільна мотивація	<i>Мотивування.</i> Учасники спільної діяльності, крім індивідуальних мотивів, повинні мати пгтребу та бажання працювати разом, тобто має формуватися спільна мотивація для досягнення цілі.	Мотивованість
Розподіл діяльності на функціонально пов'язані складові (розподіл ролей)	<i>Розподіл функцій і ролей між учасниками.</i> Необхідно розділити єдиний процес досягнення спільної мети на певні складові (окремі функціонально пов'язані сукупності дій, операцій) та розподілити їх між учасниками взаємодії.	Структурованість
Об'єднання індивідуальних діяльностей	<i>Об'єднання.</i> Йдеться про формування цілісності спільної діяльності, взаємозв'язків і взаємозалежностей між її учасниками.	Інтегрованість (об'єднаність)
Погоджене виконання розподілених і об'єднаних індивідуальних діяльностей	<i>Погодження (координація).</i> Полягає в координованому виконанні розподілених і об'єднаних індивідуальних діяльностей учасників взаємодії	Погодженість (координованість)
Наявність управління як атрибутивної функції спільної діяльності	<i>Управління.</i> Необхідність в управлінні (включаючи самоуправління) зумовлене потребою, внутрішньо притаманною спільній діяльності.	Організованість (регульованість)
Єдиний кінцевий результат	<i>Оцінювання групових результатів.</i> Воно враховує наявність єдиного кінцевого результату, загального для учасників спільної діяльності.	Продуктивність (результативність)
Наявність єдиного простору й одночасність виконання індивідуальних діяльностей (єдність умов, вимог)	Функціонування учасників взаємодії в єдиному просторово- часовому вимірі.	Умови (просторові і часові) спільної діяльності групи

Найважливішим у формуванні діалогічних умінь та взаємодії є наявність спільної мети. Обов'язковими психологічними компонентами спільної діяльності є: *спільна мотивація* - те, що спонукає людей до досягнення спільної мети, а також *спільні дії*, спрямовані на реалізацію поточних і перспективних завдань спільної діяльності. Завершує психологічну структуру такої діяльності *загальний результат*. При цьому важливе значення має не

тільки загальний об'єктивний кінцевий продукт, а й суб'єктивне відображення результату індивідуальними і колективними суб'єктами.

Визначені характерні ознаки та властивості мають бути чітко витримані при організації різних видів спільної діяльності молодших школярів (ігрова діяльність, проектна діяльність, виконання колективних справ) тощо.

Відповідальність за успішну організацію та результативність формування діалогічних умінь, діалогічної (полілогічної) взаємодії під час виконання спільної діяльності в дитячому середовищі лежить на вчителеві початкових класів.

1.3. Педагогічна практика як засіб формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів

Одним із завдань нашої роботи було з'ясування ролі практичної підготовки здобувачів освіти у процесі формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що на сьогодні всі програми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в Україні та за кордоном містять практичний компонент, до якого входить не лише ознайомлення здобувачів освіти із прийомами та методами роботи, але й безпосереднє залучення їх до практичної освітньої діяльності під керівництвом досвідчених методистів, учителів школи. Практика є невід'ємною складовою підготовки фахівців, яка забезпечує поєднання теоретичної підготовки здобувачів вищої освіти з їх практичною педагогічною діяльністю в умовах нової української школи, специфіка якої полягає в самостійному виконанні здобувачами освіти – практикантами повноцінної професійної навчально-виховної діяльності.

Педагогічна практика – найбільш ефективна форма підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності, провідна ланка в системі оволодіння майбутнім фахівцем професійними вміннями та навичками. Під час практики студент глибоко і повно осмислює вікові й індивідуально-

психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку та формує власні, особистісні якості, характер; цілеспрямованість, організаторські здібності, витримку, такт, уміння будувати взаєностосунки з дітьми та батьками; формує діалогічні вміння та навички міжособистісної взаємодії.

Практика у системі професійної підготовки фахівців початкової школи забезпечує їхню готовність до постійного вдосконалення, професійного росту, збагачує творчий потенціал та професійну компетентність.

Основні завдання практичної підготовки майбутніх учителів полягають в: ознайомленні з проблемами педагогічної діяльності; поєднанні набутих знань із розв'язанням відповідних завдань; формуванні й розвитку професійно важливих якостей, набутті умінь і навичок, необхідних майбутнім учителям початкових класів в умовах НУШ.

Педагогічна практика є цілісним процесом, невіддільним від теоретичного складника системи професійної підготовки. Основними умовами її ефективності є суспільна спрямованість, теоретична обґрунтованість, навчально-виховний характер, комплексний підхід до її змісту й організації, безперервність, наступність, систематичність, послідовність її проведення при одержанні потрібного достатнього обсягу практичних знань і умінь відповідно до освітнього рівня «бакалавр».

Організацію практичної педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів регламентують положення та накази про проведення практики здобувачів освіти.

ОПП спеціальності 013 Початкова освіта галузі знань 01 Освіта/Педагогіка Волинського національного університету імені Лесі Українки, факультету педагогічної освіти та соціальної роботи передбачено три навчальні (педагогічні) практики: навчальна природничо-краєзнавча практика, пропедевтична практика, навчальна психолого-педагогічна практика; та п'ять виробничих (педагогічних) практик: літня (педагогічна) практика в закладах шкільної та позашкільної освіти, педагогічна практика в

групах подовженого дня, педагогічна практика: I цикл НУШ, педагогічна практика: II цикл НУШ; педагогічна практика в початкових класах.

Різні види педагогічної практики спрямовані на формування у майбутніх учителів фахової компетентності щодо реалізації Державного стандарту початкової освіти в умовах гуманізації педагогічного процесу, що базується на особистісно орієнтованій взаємодії дитини і педагога.

Під час практики студентам доводиться розв'язувати різнопланові педагогічні завдання, в конкретних ситуаціях прогнозувати хід навчально-виховного процесу і знаходити оптимальні шляхи управління ним. Іншими словами, відбувається не тільки ознайомлення з сучасним станом освітньої роботи в початковій школі, з передовим педагогічним досвідом, але й надання допомоги освітньому. Загалом це інтенсивна самоосвітня і самовиховна робота майбутніх учителів, перевірка їхньої готовності до адаптації в умовах реальної дійсності щодо розвитку початкової освіти.

Всі види практик взаємопов'язані, доповнюють одну. Їй відповідно завдання орієнтовані на формування діалогічних умінь і навичок як основної форми організації навчально-виховного процесу з молодшими школярами.

Наприклад, пропедевтична практика є важливим складником професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів, що поєднує теоретичну підготовку з практичною педагогічною діяльністю здобувачів вищої освіти в 1 класі, та передбачає формування інтегральної, загальних та спеціальних (фахових) компетентностей здобувачів вищої педагогічної освіти.

Пропедевтична практика є першою практикою здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Предметом пропедевтичної практики є процес підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи в Новій українській школі, педагогічні спостереження за роботою вчителя класовода, формування початкових професійних умінь організації освітнього процесу та дозвілєвої діяльності в здобувачів вищої педагогічної освіти. Методологічною основою навчальної практики є Державний стандарт початкової освіти (2018 р.), Концепція Нової

української школи (2018 р.), Закон України «Про освіту» (2017 р.), Закон України «Про вищу освіту» (2017 р.), Професійний стандарт за професією «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2020 р.).

Завданням - звітом про проходження практики є підготовка та презентація здобувачами освіти на підсумковій конференції «Мій перший педагогічний досвід» портфоліо професійних досягнень за період проходження практики. Під час цієї практики формуються діалогічні вміння та навички спільної діяльності – основи діалогічної взаємодії. Під час презентації очевидними є результати сформованості діалогічних умінь.

Далі, на навчальну природничо-краєзнавчу практику відводиться 16 тижнів упродовж 2 семестру для здобувачів освіти денної форми навчання. Ця практика передбачає три етапи: підготовчий, екскурсійний (польовий), післяекскурсійний (камеральний). Найбільш сприятливий для формування діалогічних умінь і діалогічної взаємодії є екскурсійний (польовий) період, під час якого зі здобувачами освіти проводяться екскурсії у Волинський краєзнавчий музей, Волинський обласний еколого-натуралістичний центр, КП «Водоінформаційний центр» м. Луцьк, спеціалізований Водний Центр м. Луцьк, Центральний парк культури та відпочинку імені Лесі Українки, Комунальне підприємство «Луцький зоопарк», Волинський обласний центр з гідрометеорології, Заказник «Воротнів» - маленька Швейцарія Волині, ДП «Волинський лісовий селекційно-насінневий центр». Зрозуміло, що саме під час екскурсій найбільш формуються діалогічні вміння. Вміння взаємодії формуються також під час виконання спільних справ як-от: складання демонстраційної папки «Природниче (екологічне) краєзнавство рідного краю»; добір краєзнавчого матеріалу для проведення уроків інтегрованого курсу “Я досліджую світ” в початковій школі (покласно) та ін..

Упродовж педагогічної практики в початкових класах здобувачі освіти виконують дуже багато різних завдань, включаючи й саму організацію освітньої діяльності. Студенти самостійне проводять ранкові зустрічі; проводять уроків з навчальних предметів чи інтегрованих курсів відповідно до

розкладу та здійснюють їх самоаналіз; виготовляють дидактичні матеріали до уроків та позаурочних заходів, перевіряють робочі зошити та діагностувальні роботи. Здобувачі освіти самостійно наповнюють освітнє середовище класу; організовують ігрову діяльність учнів на перервах, після уроків.

Важливим аспектом роботи під час проходження практики є проведення виховних заходів (за планом роботи вчителя); спостереження за діяльністю здобувачів початкової освіти (навчальною, позакласною), а також укладають психолого-педагогічну характеристику класу. Здобувачі освіти оформлюють багато різної документації.

Як свідчить аналіз проходження педагогічної практики, успішність її проходження залежить від професійної підготовки та готовності до педагогічної діяльності практикантів та їх особистісних якостей. Мова йде насамперед про комунікативні вміння здобувачів освіти, вміння спілкуватись та чути співрозмовника, вміння вести діалог, мати лідерські та організаційні здібності, володіти діалогічними вміннями. Результативність виконання всіх без винятку завдань практики залежать від сформованості діалогічних умінь студентів.

Тому нами зроблено висновок про те, що саме практична підготовка здобувачів освіти слугує дієвим засобом формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів, а діалогічні вміння у свою чергу є одним із засобів її успішного проходження.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

2.1. Актуальний стан проблеми формування діалогічних умінь у здобувачів освіти під час проходження практики

Для визначення реального стану досліджуваної проблеми, підтвердження її актуальності та окреслення шляхів вирішення важливим є обґрунтування критеріїв, показників і рівнів сформованості в майбутніх учителів діалогічних умінь, що забезпечить їх спільну професійну діяльність. Підготовленості майбутніх учителів початкової школи до міжособистісної взаємодії.

Оскільки діалогічні вміння є складним сформованим (тобто набутиим) феноменальним особистісним новоутворенням, то визначення актуального стану цієї проблеми вимагає врахування структури діалогу як діяльності. З огляду на це, ми визначаємо такі критерії у дослідженні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів:

1. *Пізнавальний критерій*, дослідження якого відзеркалює когнітивну складову особистості.

Показниками *пізнавального критерію* визначено:

1) наявність системи усвідомлених ґрунтовних знань професійних, психолого-педагогічних, методичних (знання норм, цінностей взаємодії, її видів; поняття спілкування, його видів і структури; культури міжособистісної взаємодії, способів її прояву); знання про особливості міжособистісної взаємодії, психологію міжособистісних взаємин і психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку;

2) орієнтація здобувача освіти в інформаційному просторі з пошуку матеріалу для самовдосконалення з метою формування діалогічних умінь та підвищення рівня культури професійної педагогічної взаємодії;

3) оволодіння методами наукового пізнання.

2. *Емоційний критерій*, відображає сформованість чуттєво-емоційної сфери особистості майбутнього фахівця.

Показниками *емоційного критерію* є:

- 1) характер емоційного сприйняття учасників діалогу та суб'єктів взаємодії; емоційне ставлення до них;
- 2) характер емоцій під час діалогу та у ході міжособистісної взаємодії;
- 3) рефлексивність; емпатія, толерантність, прийняття і підтримка учасників діалогічного спілкування та взаємодії.

3. *Мотиваційний критерій* відображає сформованість, стійкість і дієвість мотивів діалогічного спілкування та діалогічної взаємодії, прагнення до діалогу з дітьми, іншими учасниками педагогічного процесу у початковій школі.

Показники *мотиваційного критерію*:

- 1) зміст, спрямованість і стійкість мотивів в організації спільної діяльності;
- 2) мотивація діалогу в освітньому процесі в початковій школі, мотивація діалогічної взаємодії як основи професійної діяльності.

4. *Ціннісний критерій* відображає сформованість ціннісної сфери особистості майбутнього вчителя, характер ціннісних установок майбутнього вчителя початкових класів на діалогізацію освітнього процесу в початковій школі.

Показниками критерію є:

- 1) сформованість системи цінностей особистості майбутнього вчителя;
- 2) вміння їх ранжувати, визначати особистісні та педагогічні цінності.

5. *Діяльнісний критерій* відображає результат сформованості діалогічних умінь у майбутнього вчителя – власне застосування їх у практичній діяльності.

Показниками діяльнісного критерію нами визначено:

- 1) знання та дотримання правил ведення діалогу;

2) активність та ініціювання діалогу, налагодження діалогічної взаємодії;

3) активна позиція в професійному педагогічному спілкуванні; наявність етичних аспектів поведінки у конфліктних ситуаціях взаємодії;

4) вміння слухати та реагувати на учасника діалогу;

5) уміння вибирати відповідну тактику та стратегію поведінки з урахуванням особливостей педагогічної ситуації.

6. *Регулятивний критерій* забезпечує активне ставлення майбутнього вчителя до дитини, її сприйняття; розуміння інших учасників педагогічного процесу; допомагає самопізнанню та оптимізації як діалогічного спілкування, так і діалогічної взаємодії в освітній діяльності початкової школи.

Показниками регулятивного критерію є:

1) здатність осмислювати реальні результати своєї професійної діяльності: наявність знань та умінь діалогічного спілкування;

2) об'єктивне оцінювання себе, інших і конкретної педагогічної ситуації в діалозі та взаємодії;

3) прогнозування наслідків діалогічного спілкування, поведінки у взаємодії;

4) здатність до професійного самовдосконалення, самовиховання емоцій, почуттів, поведінки.

На нашу думку, такий підхід у визначенні критеріїв та їх показників у дослідженні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів є логічним, оскільки:

1) ґрунтується на твердженні, що саме діалог є основною формою організації освітнього процесу в початковій школі й забезпечує міжособистісну взаємодію всіх учасників навчально-виховного процесу;

2) формування діалогічних умінь особистості є складним неперервним процесом: від формування усвідомлених знань до аналізу та корегування результатів практичного застосування цих знань у повсякденній професійній діяльності.

Для визначення актуального стану сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів нами за кожним із критеріїв були підбрані методи дослідження (таблиці 2.1.)

Таблиця 2.1.

Методи дослідження сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів (за критеріями)

Критерій	Методи діагностування показників
Пізнавальний	Аналіз успішності, бесіда, анкетування, спостереження, експертна оцінка, аналіз виконання здобувачами освіти різних завдань.
Емоційний	Бесіда, спостереження, психодіагностична методика для визначення рівня полікомунікативної емпатії (І. Юсупов); здатності до емпатії (А. Меграбієна і Н. Епштейна); самооцінки рефлексії (тест Л. Рідера).
Мотиваційний	Бесіда, анкетування, спостереження, розв'язання ситуацій, психодіагностичні методики: діагностика потреби у спілкуванні (за Ю. Орловим), тест «незавершені речення»
Ціннісний	Бесіда, анкетування, розв'язання ситуацій, психодіагностична методика «експрес-діагностика соціальних цінностей особистості».
Діяльнісний	Бесіда, анкетування, спостереження, розв'язання ситуацій, методика «Вибір учинку», психодіагностика стратегії поведінки людини у конфліктній ситуації (методика К. Томаса, адаптація Н. Грішиної).
Регулятивний	Бесіда, анкетування, психодіагностичні методики самооцінки психологічної адаптивності, дослідження самооцінки комунікативного контролю (соціальна гнучкість).

Для визначення стану сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів нами було застосовано *критеріальний підхід*. Це означає, що ми спочатку досліджували сформованість діалогічних умінь у здобувачів освіти за кожним із визначених нами критеріїв. А потім, узагальнивши одержані результати, визначали рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів.

За результатами проявів показників того чи іншого критерію ми диференціювали три рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів: *низький, середній, достатній*.

Характеристику цих рівнів нами подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Критеріальний аналіз рівнів сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів

Критерії	Рівні		
	низький	середній	достатній
Пізнавальний	Знання поверхневі; фрагментарне оперування поняттями; елементарне оволодіння методами наукового пізнання.	Знання елементарні, з елементами бажання їх подальшого практичного застосування; ситуативне оперування поняттями; часткове оволодіння методами наукового пізнання (аналіз, синтез).	Усвідомлені знання з бажанням їх використання у повсякденному житті; оперування поняттями; оволодіння методами наукового пізнання (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння); визначене, логічне мислення.
Емоційний	Пасивне сприйняття учасників діалогу, суб'єктів взаємодії; байдуже ставлення до них; невизначеність емоцій діалозі та в міжособистісній взаємодії; низький рівень рефлексії; низький рівень емпатії та емоційної стійкості.	Ситуативне виявлення зацікавленості до учасників діалогу, суб'єктів взаємодії; ситуативний прояв симпатії до них; середній рівень рефлексії; середній рівень емпатії та емоційної стійкості.	Інтерес до спільної діяльності; позитивне ставлення до учасників діалогу, до суб'єктів взаємодії; достатня рефлексія; рівень емпатії та емоційної стійкості.

Мотиваційний	Неусвідомлення прагнення до діалогічного спілкування, відсутність потреби у спілкуванні, відсутність мотивів спільної діяльності та міжособистісної взаємодії; ухилення від взаємодії.	Ситуативне усвідомлення прагнення до діалогічного спілкування, ситуативні потреби у спілкуванні та мотиви спільної діяльності й міжособистісної взаємодії; ситуативні прояви взаємодії	Усвідомлення необхідності дотримання культури у спілкуванні, веденні діалогу; стійке прагнення до виявлення морально-етичних дій у ході діалогу та взаємодії; мотивація спільної діяльності та міжособистісної взаємодії.
Ціннісний	Відсутність системи цінностей; невміння ранжувати цінності	Вибіркова сформованість системи цінностей; елементарні вміння ранжувати особистісні цінності.	Чітка сформована система цінностей; розуміння та усвідомлення особистісних та педагогічних цінностей, уміння ранжування цінностей.
Діяльнісний	Відсутність умінь вести діалог, взаємодіяти, вибирати відповідну тактику та стратегію поведінки з урахуванням особливостей ситуації; високий рівень конфліктності або ж навпаки ухилення	Ситуативне ведення діалогу, участь у взаємодії. Дотримання загальноприйнятих правил поведінки у взаємодії з іншими; ситуативна активність у налагодженні конструктивної взаємодії; схильність до компромісу у ситуаціях взаємодії.	Усвідомлені прояви прагнення до діалогу, вміння вести діалог, ініціювати. Під час взаємодії дотримання загально-прийнятих правил поведінки; активність у налагодженні конструктивної взаємодії; схильність до співробітництва у ситуаціях взаємодії; уміння погодженого виконання розподілених ролей.
Регулятивний	Ігнорування здатністю осмислювати свої вміння, у тому числі й діалогічні; реальні результати своїх вчинків; відсутність уміння вносити корективи у свою поведінку; дуже низький	Ситуативна здатність осмислювати реальні результати своїх умінь і вчинків; елементарні вміння вносити корективи у свою поведінку; низький розвиток саморегуляції (ситуативно об'єктивне оцінювання себе, інших і ситуації взаємодії; елементарні	Усвідомлена здатність осмислювати реальні результати своїх вчинків; власні діалогічні вміння, уміння вносити корективи у свою поведінку; розвиток саморегуляції

	або й зовсім відсутній розвиток саморегуляції.	вміння прогнозування наслідків поведінки у взаємодії).	(об'єктивне оцінювання себе, інших і ситуації взаємодії; вміння прогнозування наслідків поведінки у взаємодії).
--	--	--	---

За результатами застосування обраних нами методів діагностування кожного із показників відповідного критерію сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів ми визначали відповідний рівень: низький, середній і достатній (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3.

Розподіл балів за рівнями сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів

Б а л и	Рівень сформованості
60 - 100	достатній
25 - 59	середній
0-24	низький

Дослідження рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за пізнавальним критерієм

Визначаючи рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкової школи за пізнавальним критерієм, ми насамперед дослідили рівень засвоєння студентами основних понять, а також : обсяг інформації, вміння аналізувати та узагальнювати, вміння наводити приклади, порівнювати; застосовувати знання на практиці.

Для оцінки знань майбутніх учителів початкових класів ми використовували п'ятибальну шкалу.

Достатній рівень – 5 балів – здобувач володіє глибоко та системно володіє змістовою інформацією, вибудовує логічний понятійний ланцюжок, застосовує знання на практиці володіє науковими методами пізнання.

Середній рівень - 4 – 3 – здобувач освіти в цілому володіє матеріалом, розуміє зміст понять, однак ситуативно застосовує знання у практичній діяльності; зв'язки між досліджуваними явищами й процесами не завжди усвідомлені та логічні.

Низький рівень - 2 бали – у здобувачів елементарні знання, поверхневі уявлення про зміст поняття, відсутність умінь практичного використання знань у діяльності.

Під час бесіди здобувачам освіти пропонувались завдання різних рівнів складності: від репродуктивного до творчого-конструктивного. А також здобувачі освіти давали письмові відповіді на запитання, які стосуються визначення основних категорій теорії діалогу та формування діалогічних умінь, типу: що таке діалог, основні ознаки діалогу, діалогічні вміння –це ....., роль діалогічних умінь у роботі вчителя тощо.

Одержані у ході дослідження результати визначення стану засвоєння здобувачами освіти досліджуваних понять подані в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Розподіл респондентів за рівнем засвоєння досліджуваних понять

Поняття	Відповіді студентів							
	5 балів		4 бали		3 бали		2 бали	
	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть
спілкування	20,6	14	63,2	43	14,7	10	1,5	1
взаємодія	8,8	6	32,3	22	45,6	31	13,2	9
міжособистісна взаємодія	7,4	5	23,5	16	48,5	33	20,6	14
комунікація	17,6	12	39,7	27	38,2	26	4,4	3
діалог	11,8	8	20,6	14	51,5	35	16,2	11
діалогічні вміння	7,4	5	16,2	11	42,6	29	33,8	23
комунікабельність	14,7	10	29,4	20	39,7	27	16,2	11
взаєморозуміння	11,8	8	20,6	14	55,9	38	11,8	8

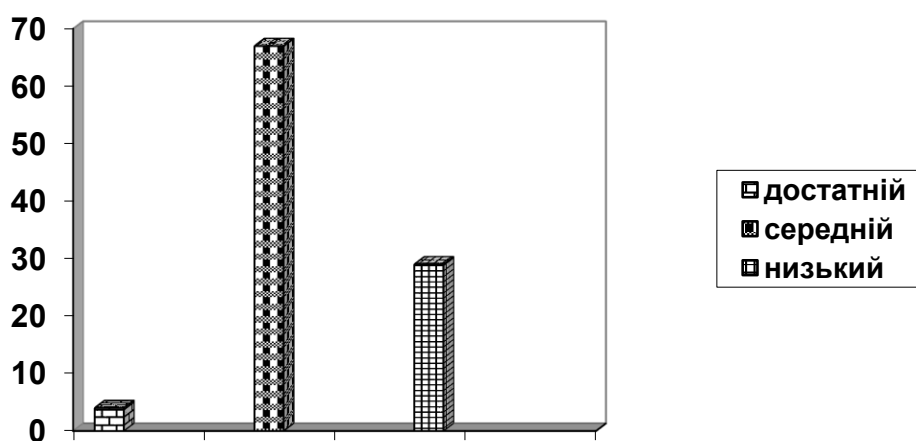
У ході бесіди ми також діагностували, як здобувачі освіти вміють працювати самостійно, звідки черпають інформацію, як вміють узагальнювати та систематизувати одержані знання.

Результати подано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Розподіл респондентів за рівнем сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за пізнавальним критерієм

Рівень	Респонденти	
	%	К-ть
достатній	4,4	3
середній	66,2	45
низький	29,4	20

Рис.2.1. Рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за пізнавальним критерієм

Аналіз результатів визначення рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за пізнавальним критерієм свідчить про те, що переважає у середовищі здобувачів освіти середній рівень сформованості діалогічних умінь (66,2%); лише троє студентів володіють достатнім рівнем і в 20 студентів – низький рівень.

Нами встановлено, що здобувачі освіти не знають характерних ознак діалогу, не вміють визначити його структуру, ототожнюють поняття спілкування, взаємодія, діалог того.

Дослідження рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за емоційним критерієм

На цьому етапі роботи ми насамперед визначали рівень онтогенетичної рефлексії згідно методики (додаток Б). Здобувачі освіти оцінювали свої відповіді на 15 тверджень, поданих у тестовому матеріалі до діагностики. За набраними балами діагностувався рівень рефлексії в майбутніх учителів початкових класів (таблиця 2.6.).

Таблиця 2.6.

Розподіл здобувачів освіти за рівнем рефлексії

Рівень рефлексії	К-сть балів	респонденти	
		К-ть	%
Рефлексія(+) (достатній)	0-49	9	13,2
Рефлексія(-) (середній)	50-99	29	42,6
Відсутність рефлексії (середній)	100-124	26	38,3
Відсутність рефлексії (низький)	125-150	4	5,9

Бачимо, що здобувачі освіти переважно володіють рефлексією зі знаком мінус або ж рефлексія відсутня. Тобто рефлексивність у професійній підготовці вчителя є важливою проблемою, і що майбутнім учителям потрібно вчитися аналізувати свої помилки, досягнення тощо.

Далі за допомогою методики дослідження полікомунікативної емпатії за І. Юсуповим та здатності до емпатії за А. Меграбієном і Н. Епштейном

(додаток Б) нами визначався емоційний стан здобувачів освіти, зокрема їхня емпатійність.

Для прикладу, в опитувальнику І. Юсупова є шість основних шкал визначення емпатії до різних об'єктів та суб'єктів. Обираючи відповідь на кожне із 36 тверджень, респондент присвоював певну кількість балів. За набраними балами діагностувався рівень емпатії (таблиця 2.7.)

Таблиця 2.7.

Розподіл здобувачів освіти за рівнем полікомунікативної емпатії

Рівень емпатії	К-сть балів	К-ть	%
дуже високий, високий (достатній)	63-90	12	17,6
нормальний (середній)	37-62	33	48,5
низький	12-36	23	33,9

У питальнику для діагностики здатності до емпатії А. Меграбієна і Н. Епштейна міститься 33 твердження, на які здобувачі освіти мають дати ствердну чи заперечливу відповідь. Визначені результати діагностування здатності до емпатії подано в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8.

Розподіл здобувачів освіти за рівнем здатності до емпатії

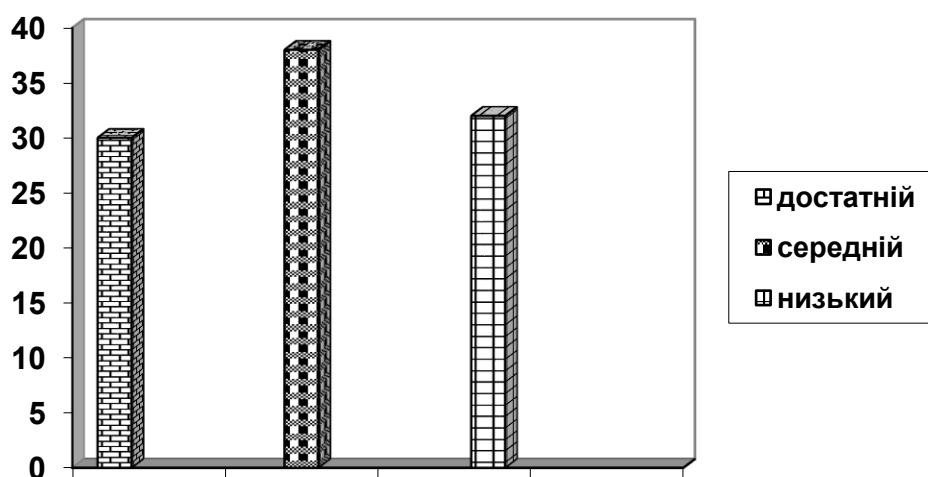
Рівень здатності до емпатії	К-сть балів +/-	К-ть	%
достатній	12-14 +; 15-17 +	25	36,8
середній	8-11+	28	41,2
низький	1-7+	15	22,0

На основі одержаних результатів бесід, спостережень, психодіагностичних методик нами досліджено рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителі початкових класів за емоційним критерієм (таблиця 2.9. та рис.2.2.).

Таблиця 2.9.

Розподіл респондентів за рівнем сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за емоційним критерієм

Рівень	Респонденти	
	%	К-ть
достатній	29,4	20
середній	38,2	26
низький	32,4	22

Рис. 2.2. Рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за емоційним критерієм

Аналіз результатів дослідження свідчить про те, що рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів більш-менш розподілені порівну. Хоча так само переважає середній рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів. На нашу думку, це можна пояснити тим, що здобувачі освіти, перебуваючи в юнацькому віці, є емоційними. Крім того, здобувачами освіти є дівчата, які є емпатійними та емоційними.

Дослідження рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за мотиваційним критерієм

Під час бесіди зі здобувачами освіти ми намагались встановити мотиваційну складову у формуванні діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів. Так, нами було з'ясовано, що для більшості студентів (78%) діалог це засіб спілкування який забезпечує зворотний зв'язок; майже 82% респондентів зауважили, що діалогічні вміння є обов'язковими у професійній діяльності, а тому здобувачі освіти вмотивовані на формування діалогічних умінь.

Також здобувачам освіти було запропоновано завершити речення: діалог необхідний у житті кожної людини, тому що.....; діалог для вчителя початкових класів – це .....; діалог дає можливість людині.....Аналіз відповідей свідчить про те, що більше 75% вмотивовані позитивно на формування діалогічних умінь.

З метою діагностування потреби у спілкуванні респондентам була запропонована психодіагностична методика за Ю. Орловим. Студенти давали ствердні чи заперечливі відповіді на 33 питання опитувальника, поданого в методиці. За набраною кількістю балів диференціювався відповідний рівень сформованості потреби у спілкуванні (таблиця 2.10.).

Таблиця 2.10.

Розподіл здобувачів освіти за рівнем потреби у спілкуванні

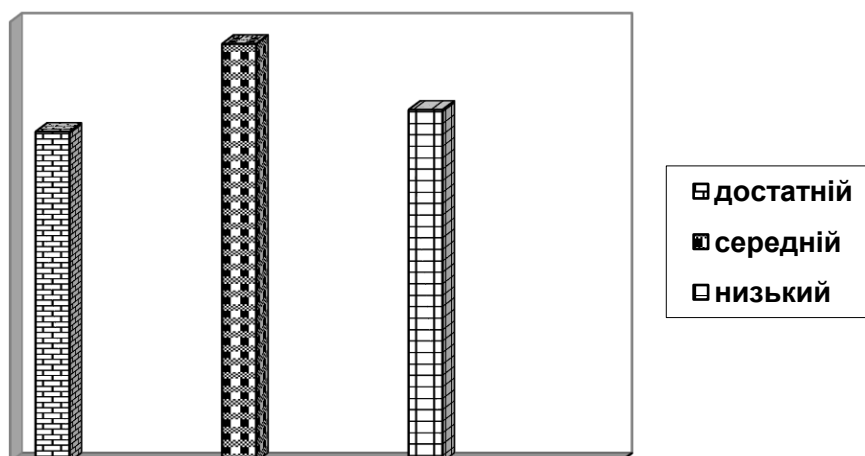
Рівень потреби до спілкування	К-сть балів	К-ть	%
достатній	33-20	25	36,8
середній	19-10	32	47,1
низький	0-9	11	16,1

Узагальнивши одержані результати, ми дослідили рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за мотиваційним критерієм (таблиця 2.11. та рис.2.3.).

Таблиця 2.11.

Розподіл респондентів за рівнем сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за мотиваційним критерієм

Рівень	Респонденти	
	%	К-ть
достатній	25,0	17
середній	47,1	32
низький	27,9	19

Рис.2.3. Рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за мотиваційним критерієм

Аналіз табличних даних і діаграми свідчить про те, що переважаючим є середній рівень сформованості діалогічних умінь за мотиваційним критерієм. Однаковими приблизно за кількістю є показники достатнього та низького рівнів сформованості діалогічних умінь. Це означає, що серед студентів є здобувачі освіти, які вмотивовані до професійної діяльності, а отже й до формування діалогічних умінь; а є також «випадкові», які не вмотивовані ні до професійної діяльності, ні до формування діалогічних умінь.

*Дослідження рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів
початкових класів за ціннісним критерієм*

Для визначення рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за ціннісним критерієм нами були проведені бесіди, анкетування, розв'язання ситуацій, а також психодіагностична методика «експрес-діагностика соціальних цінностей особистості».

Так, у ході бесіди ми з'ясували розуміння здобувачами освіти феномену цінностей та педагогічних цінностей, досліджували вміння ранжувати особистісні цінності, визначати власне професійні цінності.

Під час розв'язання різних соціально-моральних, педагогічних ситуацій нами зверталась увага на мислення, їхні емоції, ціннісний аспект у вирішенні тієї чи іншої проблеми. З'ясовано, що лише третина здобувачів освіти уміють ранжувати цінності і чітко визначають ієрархію цінностей. 28% змогли назвати педагогічні цінності: любов до дітей, розвиток особистості дитини, толерантність, інноваційність тощо. Лише 21% з усіх респондентів до професійних цінностей віднесли діалогічні уміння.

Далі здобувачам освіти була запропонована «експрес діагностика», що забезпечує дослідження особистих, професійних і соціально-психологічних орієнтацій і переваг. Здобувачам освіти запропоновано 16 тверджень, кожне із яких оцінюється балами від 10 до 100. Після діагностування респонденти підраховують бали й відповідно визначають систему цінностей (таблиця 2.12).

Таблиця 2.12.

**Вибір здобувачами освіти соціальних цінностей
(у кількості та у %)**

Професійні	Фінансові	Сімейні	Соціальні	Суспільні	Духовні	Фізичні	Інтелектуальні
6	54	52	4	4	2	7	3
8,8	79,4	76,5	5,9	5,9	2,9	10,3	4,4

Проблема формування ціннісної орієнтації у майбутніх учителів очевидна. Аналіз різних джерел свідчить про те, що це загальна проблема

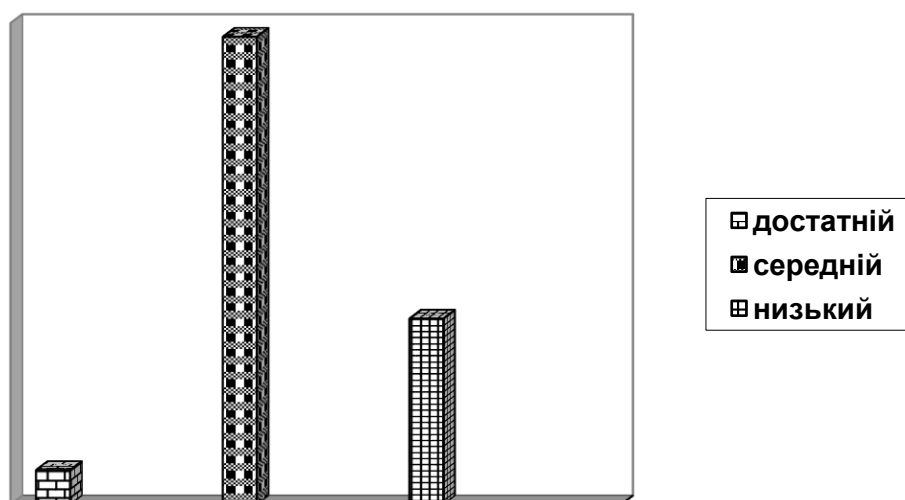
сучасної вищої освіти. Майбутні фахівці не усвідомлюють фаховість, професійну майстерність і компетентність як цінності. А відтак проблемною є й професійна компетентність, особливо коли мова йде про вчителів.

На основі узагальнення одержаних результатів нами визначено три рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за ціннісним критерієм (таблиця 2.13. та рис.2.4.).

Таблиця 2.13.

Розподіл респондентів за рівнем сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за ціннісним критерієм

Рівень	Респонденти	
	%	К-ть
достатній	4,4	3
середній	70,6	48
низький	25,0	17

Рис.2.4. Рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за ціннісним критерієм

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи на цьому етапі переконливо засвідчує, що серед студентів переважає середній рівень сформованості діалогічних умінь за ціннісним критерієм (70,6%). У чверті студентів – низький рівень, що особливо актуалізує досліджувану проблему.

І лише в 3 здобувачів освіти (4,4%) – достатній рівень сформованості діалогічних умінь.

Дослідження рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за діяльнісним критерієм

Діагностування рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів за діяльнісним критерієм є, на нашу думку, найбільш важливим і складним, адже найважливішим у підготовці до професійної діяльності є сформовані практичні вміння та навички. Крім того, тема нашої роботи теж безпосередньо торкається практичної підготовки здобувачів освіти до майбутньої професії.

Саме тому, нами було підібрано цілий комплект діагностичних методів: бесіда, анкетування, спостереження, розв’язання ситуацій, методика «Вибір учинку», психодіагностика стратегії поведінки людини у конфліктній ситуації (методика К. Томаса, адаптація Н. Грішиної). Так, під час бесіди, ми з’ясували, як здобувачі освіти самостійно визначають свій рівень володіння діалогічними вміннями. Лише 25% респондентів зазначили, що вони реально у своїй професійній діяльності використовують діалогічні вміння. Майже 50% ствердно зауважили, що діалог є важливим у професії вчителя, але вони недостатньо часто ним керуються у повному розумінні поняття діалогу.

Під час спостереження за виконанням колективних справ і розв’язку соціально-моральних задач і ситуацій нам було діагностовано рівні готовності до виконання спільних справ (таблиця 2.14.). *Таблиця 2.14.*

Розподіл здобувачів за рівнем готовності до виконання спільних справ

Рівень	К-ть	%
достатній	18	26,5
середній	35	51,5
низький	15	22,0

Визначаючи рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за діяльнісним критерієм, нами також була використана методика «Вибір учинку», змогу дало змогу діагностувати за варіантом відповіді позицію здобувача освіти у діалогічній міжособистісній взаємодії: активну, стійко-позитивну; пасивну стійко-позитивну; нестійку та негативну (додаток).

Визначені типи позицій особистості студента у взаємодії нами відповідно співвіднесено з визначеними рівнями сформованості діалогічних умінь (достатнім, середнім і низьким).

Результати діагностування подано в таблиці 2.15.

Таблиця 2.15.

Розподіл здобувачів за типом позиції в діалогічній міжособистісній взаємодії

Тип позиції - рівень	респонденти	
	К-ть	%
активна, стійко-позитивна - достатній	7	10,3
пасивна, стійко-позитивна, ситуативна - середній	49	72,1
нестійка, негативна - низький	12	17,6

Здатність конструктивно вирішувати різні конфліктні ситуації – одна із важливих якостей у професійній діяльності сучасного вчителя. Без уміння вести діалог, переконувати опонента, толерантно доводити свою думку – це ті вміння, без яких неможлива на будь-яка професійна діяльність.

З огляду на це, ми у дослідженні рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за діяльнісним критерієм застосували методику для визначення стратегії поведінки людини у конфліктній ситуації (методика К. Томаса, адаптована Н. Грішиною). Аналогічно, як і в попередніх випадках, респондент працює з

опитувальником, що містить 30 тверджень, обираючи відповідно те твердження, яке властиве саме для нього (додаток).

Таким чином, із запропонованих п'яти шкал поведінки у конфліктній взаємодії: пристосування, ухилення, компроміс, конкуренція та співробітництво, респондент обирає властиву йому (за найбільшим числом набраних балів). Аналогічно, як і в попередньому випадку, нами визначено рівні сформованості діалогічних умінь особистості за типом стратегії.

Таблиця 2.16.

Розподіл здобувачів за типом стратегії поведінки у конфліктній взаємодії

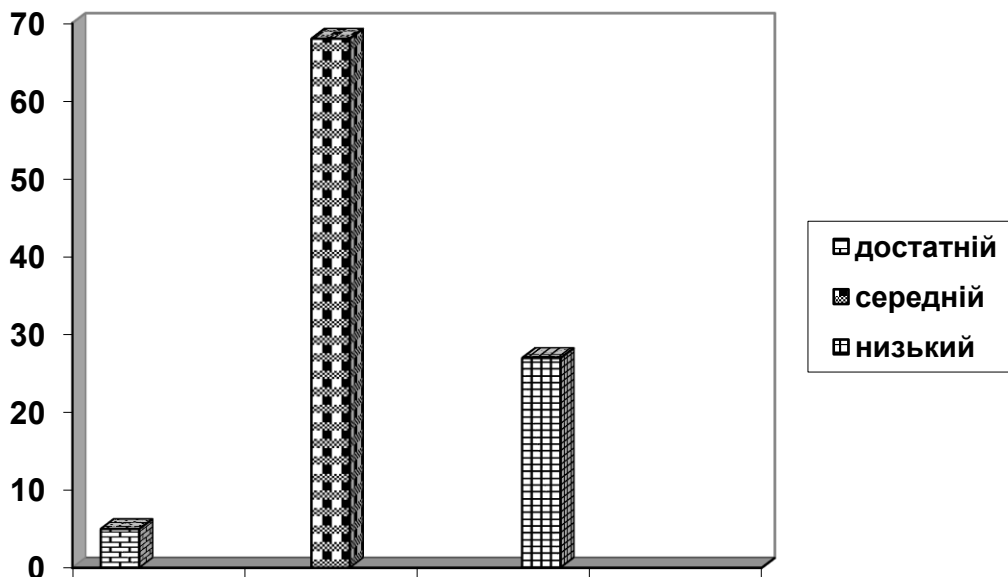
Стратегія поведінки	респонденти	
	К-ть	%
Співробітництво - достатній	4	5,9
Ухилення - низький	21	30,9
Пристосування – низький	14	20,5
Конкуренція - низький	8	11,8
Компроміс - середній	21	30,9

На основі узагальнення та усереднення одержаних результатів нами визначено рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за діяльнісним критерієм (таблиця 2.17. та рис. 2.5.).

Таблиця 2.17.

Розподіл респондентів за рівнем сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за діяльнісним критерієм

Рівень	Респонденти	
	%	К-ть
достатній	7,4	5
середній	55,9	38
низький	36,7	25

Рис.2.5. Рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за діяльнісним критерієм

Аналіз результатів свідчить, що переважає серед здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта також середній рівень сформованості діалогічних умінь за діяльнісним критерієм – 55,9%. У 5 респондентів достатній рівень і в 25 студентів – низький рівень сформованості діалогічних умінь за діяльнісним критерієм, що власне вкотре актуалізує необхідність вирішення досліджуваної проблеми.

Дослідження рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за регулятивним критерієм

Завершальним кроком на цьому етапі дослідно-експериментальної роботи було визначення рівня сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за регулятивним критерієм. На нашу думку, це дуже важливо, оскільки вчительська робота вимагає постійного самовдосконалення, самоаналізу й постійної системної роботи над собою. Саме цей критерій дає змогу дослідити саморегулятивну сферу особистості майбутнього вчителя.

Саморегулятивна сфера особистості забезпечує важливі для професійної вчительської діяльності здатності аналізувати результати власної спільної діяльності, вміння адекватно оцінювати себе й інших у діалогічній міжособистісній взаємодії, готовність до самовдосконалення у формуванні діалогічних умінь тощо.

З цією метою нами були використані наступні методи діагностування особистості здобувача: Бесіда, анкетування, психодіагностичні методики самооцінки психологічної адаптивності, дослідження самооцінки комунікативного контролю (соціальна гнучкість).

У ході бесіди та спостереження за здобувачами освіти ми прагнули дослідити їхню здатність і вміння об'єктивно оцінити себе й власні досягнення, вміння об'єктивно оцінювати інших у різних ситуаціях, у тому числі й у ситуації взаємодії; вміння прогнозувати наслідки своєї поведінки у взаємодії.

Нами встановили, що переважній більшості (57%) властивий середній рівень здатності оцінювати результати власної спільної діяльності та вміння об'єктивно оцінювати себе й інших у ситуації взаємодії.

Досліджено, що лише чверть респондентів (25%) уміють прогнозувати результати свого спілкування та взаємодії.; лише 10% - оцінюють свою роль в організації певних колективних справ.

За результатами методики самооцінки психологічної адаптивності нами визначено три рівні соціально-психологічної адаптивності (додаток), які співвіднесено з визначеними рівнями у магістерській роботі: високий - достатній; вище середнього та середній, нижче середнього – середній і низький рівні.

Одержані результати подано в таблиці 2.18.

Таблиця 2.18.

Розподіл здобувачів за рівнями соціально-психологічної адаптивності

рівень соціально-психологічної адаптивності	К-сть балів згідно методики	респонденти	
		К-ть	%
низький	2-3	18	26,5
середній	7-4	42	61,8
достатній	8-10	8	11,7

Далі ми досліджували рівень соціальної гнучкості респондентів, оскільки саме цей показник свідчить про готовність майбутнього вчителя до діалогу з дітьми, дорослими, колегами тощо. Ця методика самооцінки комунікативного контролю (додаток) традиційно передбачає розв'язання здобувачем освіти запропонованих у тесті десяти ситуацій, за реакцією яких і діагностується рівень комунікативного контролю або рівень соціальної гнучкості конкретної особистості (таблиця 2.19.).

Таблиця 2.19.

Розподіл здобувачів за рівнем комунікативного контролю (соціальної гнучкості)

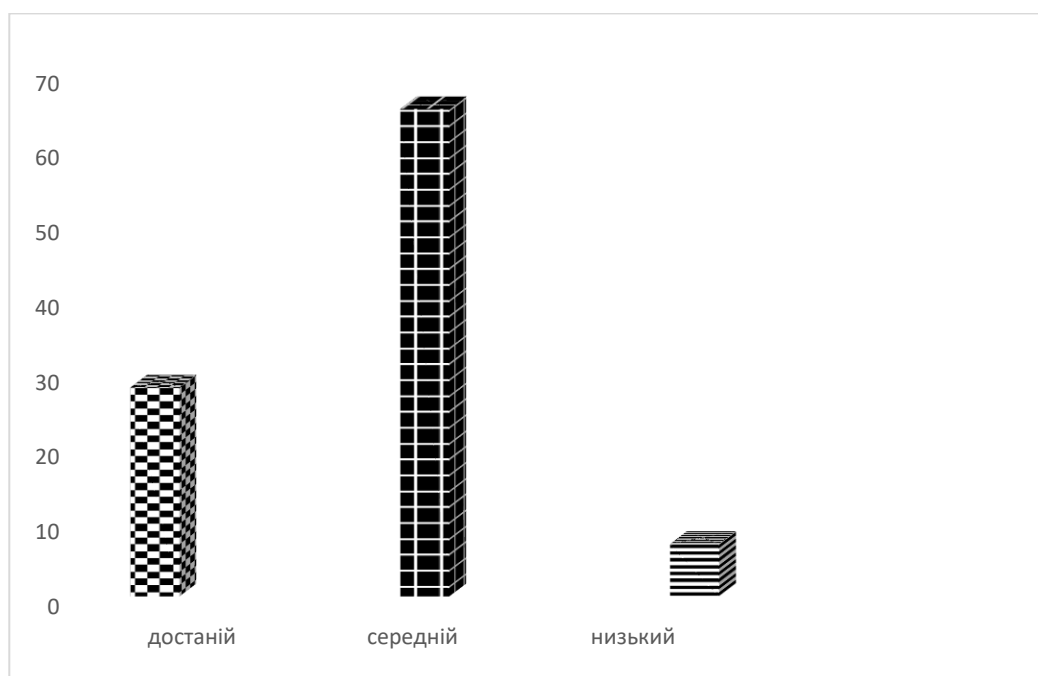
Рівень комунікативного контролю	К-сть балів за методикою	респонденти	
		К-ть	%
низький	0-2	8	11,8
середній	7-3	55	80,9
достатній	8-10	5	7,3

На основі узагальнення одержаних результатів дослідження ми дослідили рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за регулятивним критерієм (таблиця 2.20. та рис.2.6.).

Таблиця 2.20.

Розподіл респондентів за рівнем сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за регулятивним критерієм

Рівень	Респонденти	
	%	К-ть
достатній	7,3	5
середній	61,8	42
низький	30,9	21

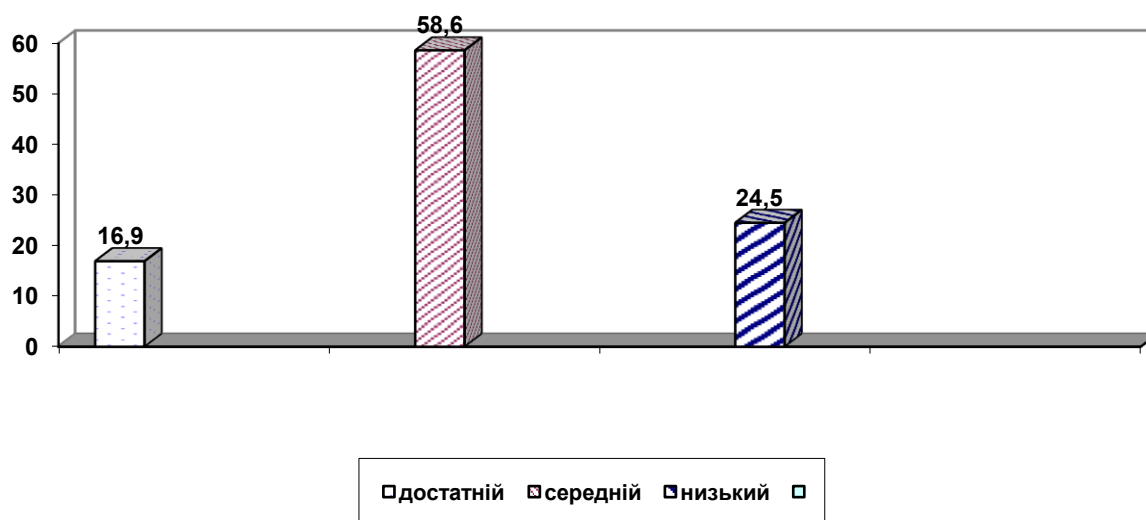
Рис.2.6. Рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів за регулятивним критерієм

На основі усередненого значення визначених рівнів сформованості діалогічних умінь за пізнавальним, емоційним, мотиваційним, ціннісним, діяльнісним і регулятивним критеріями нами досліджено рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів (таблиця 2.21. та рис.2.7.).

Таблиця 2.21.

Розподіл респондентів за рівнями сформованості діалогічних умінь

Рівні	Кількість здобувачів освіти	%
достатній	12	16,9
середній	40	58,6
низький	16	24,5

Рис.2.7. Рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів

Аналіз діаграми та табличних даних свідчить про те, що здобувачі освіти спеціальності 013 Початкова освіта переважно володіють середнім рівнем сформованості діалогічних умінь – в 40 респондентів – 58,6%. У 12 здобувачів освіти достатній рівень сформованості діалогічних умінь – 16,9%. У решти респондентів – в 16 осіб – низький рівень сформованості діалогічних умінь – 24,5%. Зроблено висновок, що проблема магістерського дослідження є актуальною й потребує пошуку її вирішення.

Нами запропонована програма формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів, що описана у наступному підрозділі роботи.

2.2. Методика формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів під час проходження практики

Одним із завдань кваліфікаційної роботи було визначено розробку методики формування у майбутніх учителів початкової школи діалогічних умінь під час проходження практики.

При розробці методики ми виходили з того, що спілкування вчителя початкових класів з молодшими школярами є особливим, оскільки вчитель і дитина є суб'єктами спілкування, але виступають у різних ролях: учитель зазвичай є організатором спілкування та взаємодії, а школяр активним співучасником. В основі спілкування лежить діалог. Саме тому, діалогічне спілкування є основою організації освітньої діяльності в початковій школі.

В основу розробки методики формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів нами покладено наукові доробки з цієї проблеми Н. Антонюк [3].

Для діалогічного спілкування характерні: орієнтування не лише на потреби педагога, а й на інтереси, бажання та потреби студентів, тобто особистісна орієнтація співрозмовників; нагромадження потенціалу співробітництва і злагоди, толерантності та партнерства, свободи дискусії, права на власні судження та міркування, тобто рівність психологічних позицій співрозмовників, причому особистісна (але не статусно-рольова) рівність; готовність прийняти точку зору співрозмовника; прагнення до пошуку, креативності; нестандартні прийоми спілкування [3].

Керуємось твердженням, що основу формування діалогічних умінь становить спеціально організована діалогічна діяльність, результатом

реалізації якої є діалогічна компетентність здобувачів освіти - майбутніх учителів початкової школи. Діалогічна компетентність є результатом цілеспрямованих педагогічних впливів, побудованих на принципах діалогічної взаємодії, співпраці і співтворчості у системі “викладач – студенти”[3].

У запропонованій методиці педагогічну практику визначено як дієвий засіб формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів. Реалізація методики передбачає проведення 6 занять і розрахована на 12 год., її реалізація передуює проходженню практики, а заключне тренінгове заняття проводиться під час настановчої конференції до педагогічної практики.

Зміст програми подано в таблиці 2.22.

Таблиця 2.22.

Програма формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики

Зміст заняття	Методичні рекомендації
<p>Лекція 1 – 2 год. Діалогічні уміння у системі педагогічного спілкування.</p> <p>Педагогічне спілкування як система соціально-психологічної взаємодії. Діалогічна та монологічна тенденції в розвитку педагогічного спілкування. Культура педагогічного спілкування. Стили педагогічного спілкування. Діалогічний стиль спілкування як вищий рівень організації педагогічного процесу. Головні ознаки педагогічного спілкування на суб’єкт-суб’єктному рівні. Діалог як одна із форм педагогічного спілкування і взаємодії у навчальному процесі. Діалог як спосіб діалогічної взаємодії в умовах особистісно-орієнтованої освіти; діалог як певна форма навчання.</p> <p>Сутність діалогових технологій.</p>	<p>Лекція проблемна як форма діалогічного навчання. Діалогові технології набули поширення ще в 20-х роках ХХст. і знайшли своє відображення у працях педагога-новатора А.Рівіна (так званий метод колективної системи навчання (КСН) або метод змінних пар). Наступним кроком була модель навчання «Мозаїка» - тобто навчання через співпрацю, в якій кожен з членів команди стає експертом з певної частини теми, що вивчається в даний момент, і навчає інших членів команди (робота експертних груп). При цьому відбувається формування діалогічного мислення, його рефлексивних механізмів, розвивається почуття партнерства, гнучкості, толерантності. Здобувачі освіти спільно вирішують проблему – ознаки діалогу.</p>
<p>Лекція 2 – 2 год. Формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкової школи.</p> <p>Критерії діалогічного педагогічного спілкування. Етапи професійного педагогічного</p>	<p>Проблемна лекція - заняття, на якому нові знання студент одержує через розв’язання проблемного питання, завдання чи ситуації. При</p>

<p>спілкування. Моделі педагогічного спілкування. Вміння діалогічної взаємодії, знання технік спілкування, майстерне володіння прийомами та засобами, тактовне та доцільне їх використання в діалогічному навчанні. Педагогічні вміння, педагогічна техніка, комунікативні вміння, комунікативність особистості вчителя початкової школи. Ознаки контакту у педагогічному діалозі. Прийоми атракції. Завоювання симпатії. Зосередженість на співрозмовникові. Педагогічна інтуїція. Уміння сприйняти почуття іншого як власні, здатність до емоційного відгуку.</p> <p>Персоніфікована манера висловлювання («Я вважаю», «Я гадаю», «Я хочу порадитися з вами»). Роль установки в педагогічному спілкуванні. Уміння слухати. Нерефлексивна та рефлексивна форми слухання. Види рефлексивних відповідей: з'ясування, перефразування, відбиття почуттів, резюмування. Правила педагогічного спілкування.</p>	<p>цьому процес пізнання студентів у діалогічній співпраці з викладачем максимально наближений до дослідницької діяльності. На цих заняттях студенти засвоюють для себе нові знання, опановують теоретичні особливості професійно-педагогічної діяльності.</p> <p>Під час лекції здобувачі освіти знайомляться також з технологіями: робота в парах (статична пара, динамічна пара, варіаційна пара); «Два – чотири – всі разом»; робота в малих групах; „Коло ідей”, «Карусель», «Навчаючи – учусь», «Броунівський рух», «Дерево рішень», «Займи позицію» та ін.</p>
<p>Практичне заняття – 4 год. <i>Формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів.</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Охарактеризувати моделі педагогічного спілкування (2 - за вибором студента). 2. Визначити характерні ознаки комунікативності особистості вчителя початкової школи. 3. Назвати і проаналізувати декілька (за вибором студента) прийомів атракції. 4. Приклади завоювання симпатії вчителем початкової школи. 5. Змодельовати зосередженість вчителя початкової школи на співрозмовникові – батькові (мамі) другокласника. 6. Побудувати персоніфіковані манери висловлювання вчителя початкової школи. 7. Проілюструвати поліфонію взаємодії «вчитель – учень». 8. Охарактеризувати двоплановість позиції педагога у спілкуванні. 9. Проаналізувати механізми впливу вчителя початкової школи на учнів: зараження, навіювання, переконання, наслідування. 10. Охарактеризувати правила педагогічного спілкування вчителя з молодшими школярами. 	<p><i>Для виникнення конструктивного діалогу між викладачем і студентом необхідні такі умови:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1) викладач контактує зі студентом як рівноправним співрозмовником; 2) викладач не лише визнає право студента на власну думку, а й зацікавлений у ній; 3) спілкування зі студентами будується так, щоб зробити їх активними учасниками процесу вирішення конкретної проблемної ситуації та суперечностей, які створює викладач; 4) викладач вибудовує низку запитань до теми й стимулює студентів до активного пошуку відповідей на них. <p>На заняттях проблемні ситуації обговорюються у «<i>малих групах</i>» або <i>ж у мікрогрупах</i>. Після обговорення всіх ситуацій відбувається колективне обговорення з дотриманням студентами наступних правил: зацікавленість проблемою; поліваріантність вирішення проблеми; можливість висловлювати і відстоювати свою точку зору, вміння слухати; поваги до партнера; вияв</p>

	толерантності до його позиції; уміння імпровізувати.
Практичне заняття – 2 год. <i>Формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів.</i> 1.Тренінгові вправи з формування діалогічних умінь. 2.Завдання на педагогічну практику.	Вправи та ігри на формування діалогічних умінь (додаток). Підготовка до заключного тренінгового заняття. Аналіз завдань на педагогічну практику у контексті формування діалогічних умінь (додаток).
Підсумкове тренінгове заняття – 2 год. <i>Тренінг партнерського спілкування</i>	<i>Тренінг</i> – це інноваційна педагогічна технологія організації інтерактивної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, що передбачає формування нових знань, умінь, навичок, особистісних рис студентів засобами навчання, виховання і тренування в умовах змодельованих ігрових тренінгових ситуацій. <i>Тренінгу властиві:</i> активність усі учасників, діалогізація, створення ситуації успіху, позитивна емоційна атмосфера, взаємопідтримка, рефлексія.

Реалізація методики передбачає дотримання етапів її проведення. Насамперед мова йде про підготовчий етап, на якому варто мотивувати здобувачів освіти до участі в її реалізації. Здобувачі освіти мають чітко усвідомити необхідність формування в них діалогічних умінь як обов'язкової складової їхньої професійної компетентності.

Другий етап – реалізація методики. Здобувачі освіти мають самостійно структурувати проблему, визначати елементи ситуації, вміти обмінюватися думками, вести пошук, усвідомлюючи, що єдиної догматичної правильної відповіді не може бути, натомість є множинність альтернативних варіантів вирішення.

Важливим на цьому етапі є усвідомлення здобувачами освіти *алгоритму розв'язання діалогічних проблемних ситуацій*, а саме:

- зібрати і записати інформацію;
- чітко визначити проблему;

- сформулювати ситуацію; зрозуміти причину;
- зібрати інформацію про учасників діалогічної ситуації;
- чітко уявити кінцеву мету; визначити тактику і техніку дій; вибрати оптимальний варіант розв'язання ситуації.

На результативному етапі майбутні учителів діагностують власний рівень сформованості діалогічних умінь, беруть участь у тренінгу та отримують завдання на педагогічну практику, про виконання яких будуть звітувати під час заключного заняття про звіт проходження педагогічної практики.

2.3. Аналіз результатів дослідницько-експериментальної роботи

Розроблена методика була апробована для здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта.

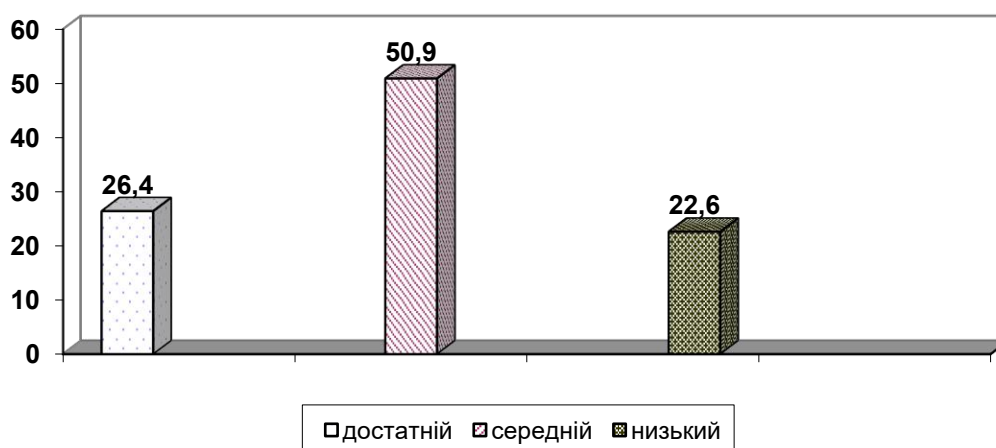
Після апробації були проведені ті ж діагностичні методики за аналогічним алгоритмом, що й при визначенні актуального стану сформованості діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів.

Нами зроблено узагальнення одержаних результатів визначення діалогічних умінь у майбутніх учителів за кожним із критеріїв: пізнавальним, емоційним, мотиваційним, ціннісним, діяльнісним і регулятивним та досліджено рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів після реалізації методики (таблиця 2.23. та рис.2.8.).

Таблиця 2.23.

Рівні сформованості діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики після реалізації методики

Рівні	Кількість здобувачів освіти	%
достатній	18	26,4
середній	35	50,9
низький	15	22,6

Рис. 2.8. Рівні сформованості діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів після реалізації методики

Динаміку рівнів сформованості діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів нами подано у таблиці 2.24.

Таблиця 2.24.

Динаміка рівнів сформованості діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів

Рівні	Кількість здобувачів освіти			%		
	До реалізації програми	Після реалізації програми	Динаміка	До реалізації програми	Після реалізації програми	Динаміка
достатній	12	18	+6	16,9	26,4	+9,5
середній	40	35	-5	58,6	50,9	-7,7
низький	16	15	-1	24,5	22,6	-1,9

Аналіз таблиці свідчить про те, що розроблена нами методика формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів є дієвим засобом формування досліджуваної особистісно професійної феноменальної якості особистості вчителя – діалогічних умінь.

Дані свідчать про те, що на 9,5% (на 6 осіб) зріс показник достатнього рівня сформованості, на 7,7% (на 5 осіб) зменшилась кількість респондентів з середнім рівнем і на 19% (на 1 особу) знизився показник низького рівня сформованості діалогічних умінь.

Аналіз результатів дослідницько-експериментальної роботи також засвідчив, що зі здобувачами освіти спеціальності 013 Початкова освіта необхідно вести роз'яснювально-просвітницьку діяльність стосовно сутності понять діалогу та діалогічної взаємодії, формувати практичні комунікативні та діалогічні вміння; залучати здобувачів освіти до інтерактивних форм і методів роботи з молодшими школярами з метою формування їхніх діалогічних умінь.

З'ясовано, що позитивну роль у формуванні діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів відіграють ігрові технології, тренінгові вправи тощо.

Важливим в організації процесу формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів є їх мотивація до активної участі в цьому процесі, а також власна саморегулятивна діяльність у цьому напрямі.

Аналіз результатів дослідницько-експериментальної роботи також переконливо довів, що практична підготовка здобувачів освіти є дієвим засобом формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів. Адже саме в середовищі початкової школи під час практичної діяльності у взаємодії з молодшими школярами (і з урахуванням їхніх психо-фізіологічних особливостей особистісного розвитку та становлення) формуються діалогічні вміння в майбутніх учителів.

Важливо, як нами з'ясовано, орієнтувати здобувачів освіти на активізацію процесу формування діалогічних умінь під час проходження практики, навчити їх це професійно робити, діагностувати, удосконалювати та презентувати власні вміння. Так, здобувачі освіти перед виходом на практику (кожного виду) отримують чіткі завдань в аспекті формування діалогічних умінь.

Для прикладу (взято із силябусу педагогічної практики):

Підберіть конкретні приклади, що ілюструють виникнення бар'єрів у взаєморозумінні, та проаналізуйте їх.

Охарактеризуйте процес спілкування з погляду тих комунікативних умінь, що необхідні на кожному етапі спілкування (з обґрунтуванням своєї думки).

Обґрунтуйте свій погляд з питання впливу психологічних захисних механізмів на ефективність спілкування.

Наведіть приклади використання різних прийомів рефлексивного слухання у конкретних ситуаціях.

Обґрунтуйте власну думку з питання впливу особистісних характеристик і соціального статусу людини на виконання нею «ролі слухача».

Охарактеризуйте ситуації відповідності (та невідповідності) вербальних і невербальних засобів передачі інформації в процесі спілкування. Змодельуйте відповідні приклади.

Визначити головні ознаки діалогічного спілкування майбутнього вчителя початкової школи; охарактеризувати їх.

Зобразити модель діалогу вчителя з учнями початкової школи (за Г.Баллом)

Охарактеризувати 2-3 діалогові технології (за вибором студента) з урахуванням специфіки організації навчання у початковій школі

Охарактеризувати моделі педагогічного спілкування (2 - за вибором студента).

Визначити характерні ознаки комунікативності особистості вчителя початкової школи. Назвати і проаналізувати декілька (за вибором студента) прийомів атракції.

Приклади завоювання симпатії вчителем початкової школи.

Змодельовати зосередженість вчителя початкової школи на співрозмовникові – батькові (мамі) другокласника.

Побудувати персоніфіковані манери висловлювання вчителя початкової школи.

Проілюструвати поліфонію взаємодії «вчитель – учень».

Охарактеризувати двоплановість позиції педагога у спілкуванні.

Проаналізувати механізми впливу вчителя початкової школи на учнів: зараження, навіювання, переконання, наслідування.

Охарактеризувати правила педагогічного спілкування вчителя з молодшими школярами.

Розв'язуючи ці завдання, здобувачі освіти розкивають не лише їх сутнісний зміст, а моделюють у практичній власній діяльності, беруть приклади із освітньої діяльності початкової школи, конкретних учителів і презентують свої повідомлення перед студентською аудиторією.

За результатами реалізації програми формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів під час проходження практики нами окреслено *основні напрями активізації досліджуваного процесу*.

1. Створення у закладі вищої освіти сприятливого інтерактивного діалогічного освітнього середовища, яке забезпечує формування комунікативності особистості майбутнього вчителя та його діалогічних умінь. Мова йде про систему організації навчання, виховання, практичної підготовки, науково-дослідницької роботи майбутніх фахівців, орієнтованої на формування діалогічних умінь і навичок діалогічної взаємодії.

2. Забезпечення цілеспрямованості й систематичності професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до діалогічної міжособистісної взаємодії на основі сформованих діалогічних умінь. Усі освітні компоненти (як нормативні, так і вибіркові), у тому числі й усі практики мають містити складову, орієнтовану на діалогізацію освітнього процесу, з урахуванням особливостей діяльності початкової школи в умовах НУШ.

3. Забезпечення самоуправління саморегуляції здобувачів освіти з керівною роллю викладача стосовно формування діалогічних умінь та навичок діалогічної міжособистісної взаємодії.

На наш думку, забезпечення цих напрямів в організації освітнього процесу в сучасному ЗВО дасть можливість підготувати

висококваліфікованих педагогічних фахівців для початкової ланки нової української школи.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі реформування системи професійної підготовки актуальними є питання формування діалогічних умінь у майбутніх фахівців. Особливо актуальною є досліджувана проблема в контексті підготовки вчительських кадрів.

З'ясовано, що в основу визначення поняття «діалогічні вміння» покладено діяльнісний підхід, тобто діалог не форма передачі та обміну інформації, а комунікативна діяльність, що забезпечує взаємодію його учасників. А відтак, діалогічні вміння визначено як підготовленість майбутніх учителів початкової школи до діалогічної організації освітньої діяльності молодших школярів в умовах нової української школи на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу, партнерства, орієнтованої на навчання, виховання та гармонійний розвиток особистості дитини. Наголошено, що оскільки діалогічна форма є основною формою організації освітньої діяльності в початковій школі, то діалогічні вміння є професійно базовими для вчителів початкових класів.

Визначено функції діалогічних умінь: навчальна, виховна, розвивальна, соціалізаційна, комунікативна, життєзабезпечення, самовдосконалення та самопрезентації.

Встановлено, що діалогічні вміння формуються у процесі спільної діяльності і є необхідною мовою для діалогічної міжособистісної взаємодії. Також визначено, що обов'язковими психологічними компонентами спільної діяльності є: спільна мотивація - те, що спонукає людей до досягнення спільної мети, а також спільні дії, спрямовані на реалізацію поточних і перспективних завдань спільної діяльності; завершує психологічну структуру такої діяльності загальний результат.

Визначено й проаналізовано особливості формування діалогічних умінь у вчителів початкових класів. Насамперед зауважено, що діалогічні вміння є результатом професійної підготовки й забезпечують діалогічну

міжособистісну взаємодію, яка є основним визначником і критерієм готовності майбутніх учителів до педагогічної діяльності.

Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до діалогічної міжособистісної взаємодії є цілісною системою організації навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти.

Зміст професійної підготовки майбутніх учителів у контексті формування діалогічних умінь і готовності до діалогічної міжособистісної взаємодії реалізується через: вивчення освітніх компонентів (нормативних та вибіркових); виконання діалогічно комунікативно-спрямованих завдань процесі науково-дослідницької роботи; діалогічно комунікативні заходи виховної діяльності; виконання комунікативно діалогічно-спрямованих завдань під час проходження практики.

Особливістю підготовки майбутніх учителів початкових класів до діалогічного спілкування та діалогічної взаємодії є необхідність обов'язкового врахування специфіки вчительської роботи з молодшими школярами, яка ґрунтується виключно на взаємодії та використанні діалогу як основної форми організації пізнавальної діяльності молодших школярів. Учитель і дитина в умовах нової української школи виступають рівними партнерами в організації діалогічного спілкування та взаємодії.

Юнацький вік та студентство є сенситивними у формуванні діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів.

Доведено що практична підготовка здобувачів освіти слугує дієвим засобом формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів, а діалогічні вміння, у свою чергу, є одним із засобів успішного проходження практик.

Для визначення реального стану досліджуваної проблеми, підтвердження її актуальності та окреслення шляхів вирішення важливим є обґрунтування критеріїв, показників і рівнів сформованості в майбутніх учителів діалогічних умінь, що забезпечить їх спішну професійну діяльність.

підготовленості майбутніх учителів початкової школи до міжособистісної взаємодії.

Оскільки діалогічні вміння є складним сформованим (тобто набутим) феноменальним особистісним новоутворенням, то визначення актуального стану цієї проблеми вимагає врахування структури діалогу як діяльності. З огляду на це, ми визначаємо такі критерії у дослідженні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів: пізнавальний, емоційний, мотиваційний, ціннісний, діяльнісний, регулятивний. За кожним із критеріїв були підібрані методи дослідження.

Для визначення стану сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів нами було застосовано *критеріальний підхід*. Це означає, що ми спочатку досліджували сформованість діалогічних умінь у здобувачів освіти за кожним із визначених нами критеріїв. А потім, узагальнивши одержані результати, визначали рівень сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів.

За результатами проявів показників того чи іншого критерію ми диференціювали три рівні сформованості діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів: *низький, середній, достатній*.

Аналіз одержаних результатів свідчить про те, що здобувачі освіти спеціальності 013 Початкова освіта переважно володіють середнім рівнем сформованості діалогічних умінь – в 40 респондентів – 58,6%. У 12 здобувачів освіти достатній рівень сформованості діалогічних умінь – 16,9%. У решти респондентів – в 16 осіб – низький рівень сформованості діалогічних умінь – 24,5%.

Нами запропонована методика формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів, у якій педагогічну практику визначено як дієвий засіб формування діалогічних умінь майбутніх учителів початкових класів.

Реалізація методики передбачає проведення 6 занять і розрахована на 12 год., її реалізація передуює проходженню практики, а заключне тренінгове

заняття проводиться під час настановчої конференції до педагогічної практики.

Аналіз контрольних зрізів після реалізації методики свідчить про те, що розроблена методика формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів є дієвим засобом формування досліджуваної особистісно професійної феноменальної якості особистості вчителя – діалогічних умінь. Так, на 9,5% (на 6 осіб) зріс показник достатнього рівня сформованості, на 7,7% (на 5 осіб) зменшилась кількість респондентів з середнім рівнем і на 19% (на 1 особу) знизився показник низького рівня сформованості діалогічних умінь.

За результатами реалізації методики формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики нами окреслено *основні напрями активізації досліджуваного процесу*.

1. Створення у закладі вищої освіти сприятливого інтерактивного діалогічного освітнього середовища, яке забезпечує формування комунікативності особистості майбутнього вчителя та його діалогічних умінь. Мова йде про систему організації навчання, виховання, практичної підготовки, науково-дослідницької роботи майбутніх фахівців, орієнтованої на формування діалогічних умінь і навичок діалогічної взаємодії.

2. Забезпечення цілеспрямованості й систематичності професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до діалогічної міжособистісної взаємодії на основі сформованих діалогічних умінь. Усі освітні компоненти (як нормативні, так і вибіркові), у тому числі й усі практики мають містити складову, орієнтовану на діалогізацію освітнього процесу, з урахуванням особливостей діяльності початкової школи в умовах НУШ.

3. Забезпечення самоуправління саморегуляції здобувачів освіти з керівною роллю викладача стосовно формування діалогічних умінь та навичок діалогічної міжособистісної взаємодії.

На наш думку, забезпечення цих напрямів в організації освітнього процесу в сучасному ЗВО дасть можливість підготувати висококваліфікованих педагогічних фахівців для початкової ланки нової української школи.

Подальшого дослідження потребує розробка змістового й методичного забезпечення педагогічної практики здобувачів освіти саме у контексті формування умінь і навичок міжособистісної взаємодії як з дітьми, так і з іншими учасниками освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амеліна С. М. Теоретико-методичні основи формування культури професійного спілкування у студентів вищих аграрних навчальних закладів : теорія і практика : монографія. Д. : ДДАУ, 2007. 360 с.
2. Амеліна С. М. Тренінги як засіб розвитку умінь та навичок навчального діалогічного спілкування. Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2006. Вип. 31. С. 7-9.
3. Антонюк Н. А. Формування діалогічних умінь у майбутніх учителів початкової школи: експериментальна програма / Н. А. Антонюк. – Луцьк : Вежа, 2012. – 124 с.
4. Барановська Л. Управління процесом навчання студентів професійного вербального спілкування. *Освіта і управління*. 2002. Т.5. № 1. С. 139-143.
5. Бех І. Д. Рефлексія в духовному саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 1. С. 30–37.
6. Бісик Н.М. Підготовка майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків: Метод. посібник. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І.Франка, 2005. 92с.
7. Будник О. П. Діалогізм як принцип гуманітарної освіти. *Філософські проблеми гуманізації освіти* : матеріали міжнародної наукової конференції. Одеса, 2003. С.151- 152.
8. Бурман Л. В. Педагогічні умови формування діалогічних умінь у студентів вищих навчальних педагогічних закладів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль : Б.в., 2008 . 190 с.
9. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
10. Вікова і педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко [та ін.]. - 2-ге вид., доповн. Київ : Каравела, 2007. 400 с.
11. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2006. 255 с.
12. Гаврилук О. О. Формування комунікативної культури майбутніх

учителів засобами позааудиторної роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Кіровоград, 2007. 20 с.

13. Галацин К. О. Позааудиторна робота у вищому технічному навчальному закладі як чинник формування комунікативної культури у майбутніх інженерів. *Наукові праці вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет»: Серія «Педагогіка, психологія і соціологія»*: зб. наук. пр. Вип. 2(14), 2013. Донецьк : ТОВ «Цифрова типографія», 2013. С. 30-35.

14. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

15. Галян І.М. Психодіагностика: навчальний посібник. Київ Академвидав, 2009. 464с.

16. Дьомін А. І. Роль основних психологічних знань, умінь та навичок з вербального спілкування у розумовому розвитку студентів. *Аграрна наука і освіта*. 2001. Т.2, № 1-2. С. 148-154.

17. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта : інноваційні технології та методики. Монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 564с.

18. Дусь Н. А. Основи педагогічного спілкування : навч. - метод. посібник. Бар, 2007. 158 с.

19. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

20. Євтух М.Б. Культура взаємин. Частина 1. Самопізнання: Підручник. Горлівка: Видавництво ГДПШМ, 2008. 228 с.

21. Злочевська Л. Психологічні передумови розвитку самооцінки особистісних якостей сучасного фахівця. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2007. № 3. С. 118-125.

22. Кан Ю. Б. Діагностика та педагогічні технології виховання культури міжособистісної взаємодії учнів основної школи – членів туристських об'єднань. Херсон : вид-во ХДУ, 2012. 180 с.

23. Ковальчук З. Я. Психологічний аналіз міжособистісної взаємодії вчителя із старшокласниками» [монографія]. Львів, 2008. 160с.
24. Кожушко С. П. Діалогічна взаємодія суб'єктів навчального процесу. *Науковий журнал "Аспект"*. Режим доступу: http://asconf.com/rus/archive_view/373
25. Костюшко Ю. О. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до міжособистісної взаємодії в ситуації конфлікту : автореф. здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2005. 20 с.
26. Кондрашова Л. В. Гуманізація навчально-виховного процесу в школі: історія, теорія, пошук. Кривий Ріг, 2006. 74 с.
27. Кручек В.В. Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування: навчальний посібник. Київ : ДАКККіМ, 2010. 273 с.
28. Лисак Н.О. Педагогічна взаємодія у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. *Педагогіка та психологія*. 2011. т. 1. Вип. 40 (2). С.35-41.
29. Любашина В. В. Сутність та структура діалогу. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського* : зб. наук. пр. 2006. Вип. 3-4. С. 3-8.
30. Марець М. Вправи для навчання діалогічного мовлення з використанням рольової гри. *Студентський науковий альманах факультету іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені В. П. Гнатюка*. 2005. Вип.1(2). С. 116-121.
31. Мартинець А. М. Нові педагогічні технології : інтерактивне навчання. *Відкритий урок*. 2003. № 7-8. С. 28-31.
32. Марченко О. Г. Основи педагогічної майстерності. Харків : Основа, 2009. 112 с.
33. Мілько Н. Є. Діалог в освіті як педагогічна проблема. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного ун-ту ім. Б. Хмельницького* : зб. наук. пр. Серія «Педагогіка». Мелітополь, 2008. № 1. С. 214-223.
34. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії: Практикум. Навч. посіб.

для студентів вищих навчальних закладів. Т.: ТИПУ, 2008. С.24-49.

35. Матеюк О. А. Професійний психологічний вплив в особливих умовах діяльності (теорія, методологія, технологія) : [монографія]. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2006. 388 с.

36. Мирончук Н. М. Формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07. Житомир, 2007. 183 с.

37. Мохнар Л. І. Культура міжособистісної взаємодії курсантів як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. праць. Київ : НУОУ, 2013. Вип. 1 (32). С. 110–115.

38. Палихата Е. Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи. Тернопіль : ТДПУ. 2012. 271 с.

39. Пентилюк М. Ділове спілкування та культура мовлення : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 224 с.

40. Петрик О. Методичні аспекти розвитку діалогічного мовлення молодших школярів. // Ел.ресур.
http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp5/petrik.pdf

41. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання. Київ : “Шкільний Світ”, 2007. 112 с.

42. Руденко Н. В. Методики вимірювання рівня сформованості міжособистісних взаємин студентів на засадах гендерного підходу у позанавчальній виховній роботі ВТНЗ : методичні рекомендації. Х. : Харківський нац. автомобільно-дорожній ун-т, 2011. 56 с.

43. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти. Київ : Богданова А. М., 2009. 2-ге вид. доп. і переробл. 226 с.

44. Семиченко В. А. Психологічна структура педагогічної діяльності [Текст] : навч. посібник. Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2000. Ч. 1. 217 с.

45. Сущенко Т. І. Діяльність викладача в умовах глобалізації освітнього

простору. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 94-101.

46. Тимченко І. І. Формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2001. 20 с.

47. Тюптя О. Комунікативна компетентність особистості. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник* /Ред. кол. Н.Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. Київ : Контекст, 2010. 336 с.

48. Філоненко М. Психологія спілкування. Підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.

49. Філософський словник соціальних термінів [упорядки: В.Андрущенко та ін.]. Х. : Корвін, 2002. 672с.

50. Черненко Н. М. Підготовка майбутніх менеджерів до діалогової комунікації в системі післядипломної освіти [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2004. 244 с.

51. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: навч. посібник. Київ : Вища шк., 2004. 207 с.

52. Ярошенко О. В. Кейс-метод як сучасна технологія формування професійно орієнтованої компетентності в діалогічному мовленні майбутніх викладачів англійської мови. *Іноземні мови*. 2014. № 2. С. 39-44.

ДОДАТКИ

Додаток А

*Характеристика спільної діяльності
(для спостереження за здобувачами освіти)*

Ознака спільної діяльності	Соціально-психологічний процес спільної діяльності	Властивість спільної діяльності та колективного суб'єкта
1. Наявність спільних цілей для учасників взаємодії.	<i>Формування мети.</i> Спільна діяльність зумовлюється необхідністю досягнення цілей, які є недоступними окремій людині; доцільна за умови заздалегідь визначених усвідомлюваних цілей.	Цілеспрямованість
2. Спільна мотивація.	<i>Мотивування.</i> Учасники спільної діяльності, крім індивідуальних мотивів, повинні мати спонуку спільно працювати, тобто має формуватися спільна мотивація для досягнення мети.	Мотивація
3. Розподіл діяльності на функціонально пов'язані компоненти.	<i>Розподіл функцій між учасниками.</i> Необхідно розділити єдиний процес досягнення спільної мети на певні компоненти, тобто окремі функціонально пов'язані сукупності дій, операцій і розподілити їх між учасниками взаємодії.	Структурованість
4. Об'єднання індивідуальних діяльностей.	<i>Інтеграція.</i> Формування цілісності спільної діяльності, взаємозв'язків і взаємозалежностей між її учасниками.	Інтегрованість
5. Погоджене виконання розподілених і об'єднаних індивідуальних діяльностей.	<i>Координація.</i> Координоване виконання розподілених і об'єднаних індивідуальних діяльностей учасників взаємодії.	Координованість
6. Управління як функція спільної діяльності.	<i>Управління (у т.ч. й самоуправління),</i> зумовлене потребою, внутрішньо притаманною спільній діяльності.	Організованість (регульованість)
7. Результат і його оцінка.	<i>Оцінювання групових результатів,</i> що враховує наявність єдиного кінцевого результату, загального для учасників спільної діяльності.	Продуктивність (результативність)

8. Наявність єдиного простору й одночасність виконання індивідуальних діяльностей.	<i>Функціонування учасників взаємодії в єдиному просторово-часовому вимірі.</i>	Просторово- часові умови спільної діяльності.
--	---	---

Додаток Б

ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ

САМООЦІНКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТИВНОСТІ

Інструкція до тесту

Якщо ти погоджуєшся з твердженням, напиши відповідь «так», якщо не згоден, напиши «ні».

Тестовий матеріал

Група А

1. Я часто прагну до чогось нового, до нових вражень.
2. Мені подобається робота, яка вимагає швидкого і частого переключення з однієї справи на іншу.
3. Я можу швидко перейти від спокою (відпочинку) до інтенсивної діяльності.
4. Я швидко знаходжу спільну мову з іншими (новими) людьми.
5. Я швидко засинаю і прокидаюся.
6. Я швидко освоююся у новому середовищі.
7. Мені подобається, коли з'являються нові люди.
8. Я люблю бути в новому для себе середовищі.
9. Мені доводиться чути від оточуючих і друзів, що я дуже діяльна і рухлива людина.
10. Новий для мене навчальний матеріал я зазвичай запам'ятовую і засвоюю дуже швидко, хоча іноді здатний так само швидко його й забувати.

Група Б

1. Я не люблю заводити нових знайомств.
2. Мені дуже важко розлучитися з певною думкою, в яку я колись повірив, хоча багато переконливих доказів спростовують її.
3. Нові навички та звички формуються у мене повільно, зате засвоюються дуже міцно.
4. Мене іноді називають флегматичним (або дорікають у повільності).
5. Я не люблю рухливих ігор.

Обробка й інтерпретація результатів тесту

Знайдіть суму позитивних відповідей на твердження групи А (з 1 по 10). Далі аналогічним чином знайдіть суму позитивних відповідей на твердження групи Б (з 11 по 15). Потім від першої суми потрібно відняти другу. Цей показник і свідчатиме про ступінь вашої психологічної гнучкості в процесі діяльності.

Рівні соціально-психологічної адаптивності: 8-10 балів – високий; 6-7 балів – вище середнього; 5 балів – середній; 3-4 бали – нижче середнього; 2-3 бали – низький.

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ ПОЛІКОМУНІКАТИВНОЇ ЕМПАТІЇ

(І. Юсупов)

Призначення тесту

Опитувальник містить 6 діагностичних шкал емпатії, що виражають відношення до батьків, тварин, людей похилого віку, дітей, героїв художніх творів, знайомих і незнайомих людей.

В опитувальнику 36 тверджень, по кожному з яких випробуваний повинен оцінити, якою мірою він з ним згодний або не згодний, використовуючи 6 варіантів відповідей:

- «не знаю» (0);
- «ніколи або ні» (1);
- «іноді» (2);
- «часто» (3);
- «майже завжди» (4);
- «завжди або так» (5).

Кожному варіанту відповіді відповідає числове значення (зазначене в дужках): 0, 1, 2, 3, 4, 5.

Інструкція до тесту

Пропонуємо оцінити кілька тверджень. Ваші відповіді не будуть оцінюватися як гарні або погані, тому просимо виявити відвертість. Над твердженнями не слід довго роздумувати. Достовірні відповіді ті, які першими прийшли в голову. Прочитавши твердження, відповідно до його номера відзначте у відповідному аркуші вашу думку під одною із шести градацій: «не знаю», «ніколи або ні», «іноді», «часто», «майже завжди», «завжди або так». Жодне із тверджень пропускати не можна.

Якщо в процесі роботи у випробуваного виникнуть питання, то експериментатор повинен дати роз'яснення так, щоб випробуваний не виявився зорієнтованим на ту або іншу відповідь.

Тестовий матеріал

1. Мені більше подобаються книги про подорожі, ніж книги із серії «Життя чудових людей».
2. Дорослих дітей дратує турбота батьків.
3. Мені подобається міркувати про причини успіхів і невдач інших людей.
4. Серед всіх музичних телепередач для мене найкраща «Сучасні ритми».
5. Надмірну дратівливість і несправедливі докори хворого треба терпіти, навіть якщо вони тривають роками.
6. Хворій людині можна допомогти навіть словом.
7. Стороннім людям не слід втручатися в конфлікт між двома людьми.
8. Старі люди, як правило, ображаються без причин.
9. Коли в дитинстві я слухав сумну історію, на мої очі самі по собі наверталися сльози.
10. Роздратований стан моїх батьків впливає на мій настрій.
11. Я байдужий до критики в мою адресу.
12. Мені більше подобається розглядати портрети, ніж картини з пейзажами.
13. Я завжди прощав усе батькам, навіть якщо вони були не праві.
14. Якщо кінь погано тягне, її потрібно хльостати.
15. Коли я читаю про драматичні події в житті людей, то почуваю, немов це відбувається із мною.
16. Батьки ставляться до своїх дітей справедливо.
17. Бачачи підлітків, що сваряться, або дорослих, я втручаюся.
18. Я не звертаю уваги на погані настрої своїх батьків.
19. Я подовгу спостерігаю за поведженням тварин, відкладаючи інші справи.
20. Фільми й книги можуть викликати сльози тільки в несерйозних людей.
21. Мені подобається спостерігати за виразом обличчя і поведженням незнайомих людей.
22. У дитинстві я приводив додому бездомних кішок і собак.
23. Всі люди необґрунтовано озлоблені.
24. Дивлячись на сторонню людину, мені хочеться вгадати, як зложиться її життя.
25. У дитинстві молодші за віком ходили за мною по п'ятах.
26. Побачивши покалічену тварину я намагаюся їй чимсь допомогти.

27. Людині полегшає, якщо уважно вислухати її скарги.
28. Побачивши вуличну подію, я намагаюся не попадати в число свідків.
29. Молодшим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу або розвагу.
30. Люди перебільшують здатність тварин почувати настрої свого хазяїна.
31. Зі скрутної конфліктної ситуації людина повинна виходити самотійно.
32. Якщо дитина плаче, на те є свої причини.
33. Молодь повинна завжди задовольняти будь-які прохання й дивацтва старших.
34. Мені хотілося розібратися, чому деякі мої однокласники іноді були замислені.
35. Безпритульних свійських тварин треба ловити і знищувати.
36. Якщо мої друзі починають обговорювати зі мною свої особисті проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.

Обробка результатів тесту

Варто починати з визначення вірогідності даних. Для цього необхідно підрахувати, скільки відповідей певного типу дано на зазначені номери твердження опитувальника:

- «не знаю»: 2, 4, 16, 18, 33;
- «завжди або так»: 2, 7, 11, 13, 16, 18, 23.

Крім того, варто виявити:

- скільки разів відповідь типу «завжди» або «так» отримано на обидва твердження у наступних парах: 7 і 17, 10 і 18, 17 і 31, 22 і 35, 34 і 36;
- скільки разів відповідь типу «завжди» або «так» отримана для одного із тверджень, а відповідь типу «ніколи» або «ні» для іншого в наступних парах: 3 і 36, 1 і 3, 17 і 28.

Після цього підсумуються результати окремих підрахунків. Якщо загальна сума 5 або більше, то результат дослідження недостовірний; при сумі, рівній 4, результат сумнівний; якщо ж сума не більше 3, результат дослідження може бути визнаний достовірним.

При недостовірних і сумнівних результатах доцільно, якщо це можливо, з'ясувати причини відношення випробуваного до дослідження. Варто мати на увазі, що крім небажання обстежитися або прагнення навмисно давати суперечливі, нещирі відповіді, недостовірні результати можуть бути обумовлені, наприклад, порушенням деяких психічних функцій, їхнього розвитку, а також соціальним інфантізмом.

При достовірних результатах дослідження подальша обробка даних спрямована на одержання кількісних показників емпатії і її рівня. Єдина метрична уніполярна шкала інтервалів дозволяє, користуючись ключем-дешифратором, одержати характеристику емпатії на підставі даних, які представляють всі діагностичні шкали й дають характеристику окремих складників емпатії.

Ключ до тесту

Шкала	Номер твердження	
Номер	Прояв емпатії до:	
I	Батьків	10, 13, 16
II	Тварин	19, 22, 26
III	Людей похилого віку	2, 5, 8
IV	Дітей	25, 29, 32
V	Героїв художніх творів	9, 12, 15
VI	Незнайомих або малознайомих людей	21, 24, 27

За допомогою таблиці на підставі отриманих бальних оцінок діагностується рівень емпатії по кожній з складників і в цілому.

Рівень	Кількість балів	
	<i>по шкалах</i>	<i>в цілому</i>
Дуже високий	15	82-90
Високий	13-14	63-81
Середній	5-12	37-62
Низький	2-4	12-36
Дуже низький	0-1	5-11

Співвіднесіть результат зі шкалою розвиненості емпатійних тенденцій.

Рівневі характеристики емпатії

82 до 90 балів -- це дуже високий рівень емпатійності. У вас болісно розвинене співпереживання. У спілкуванні ви, як барометр, тонко реагуєте на настрій співрозмовника, що ще не встиг сказати ані слова. Вам важко від того, що навколишні використовують вас як громовідвід, обрушуючи на вас свій емоційний стан. Ви погано відчуваєте себе в присутності «важких» людей. Дорослі й діти охоче довіряють вам свої таємниці і йдуть за порадою. Нерідко випробовуєте комплекс провини, побоюючись заподіяти людям хвилювання; не тільки словом, але навіть поглядом боїтеся зачепити їх. Занепокоєння за рідних і близьких не залишає вас. У той же час ви самі дуже ранимі. Можете страждати побачивши покалічену тварину або не знаходити собі місця від випадкового холодного привітання вашого вчителя. Ваша вразливість часом довго не дає заснути. Будучи в розстроєних почуттях, ви потребуєте емоційної підтримки з боку. При такому відношенні до життя ви близькі до невротичних зривів. Подбайте про своє психічне здоров'я.

63 до 81 бала -- висока емпатичність. Ви чутливі до потреб і проблем навколишніх, великодушні, схильні багато чого їм прощати. З непідробленим інтересом ставитеся до людей. Вам подобається «читати» їхнього обличчя й «заглядати» у їхнє майбутнє. Ви емоційно чуйні, товариські, швидко встановлюєте контакти й знаходите спільну мову. Мабуть, і діти тягнуться до вас. Навколишні цінують вас за щиросердність. Ви намагаєтесь не допускати конфлікти й знаходити компромісні рішення. Добре переносите критику у свою адресу. В оцінці подій більше довіряєте своїм почуттям і інтуїції, ніж аналітичним висновкам. Волієте працювати з людьми, ніж поодиноці. Постійно маєте потребу в соціальному схваленні своїх дій. При всіх перерахованих якостях ви не завжди акуратні в точній і кропіткій роботі.

37 до 62 балів -- нормальний рівень емпатійності, властивий переважній більшості людей. Навколишні не можуть назвати вас «товстошкірим», але в той же час ви не відноситель до числа особливо чутливих осіб. У міжособистісних відносинах більше схильні судити про інших по їхнім учинках, ніжчим довіряти своїм особистим враженням. Вам не далекі емоційні прояви, але частіше ви тримаєте їх під самоконтролем. У спілкуванні уважні, намагаєтесь зрозуміти більше, ніж сказано словами, але при зайвому звіренні почуттів співрозмовника втрачаєте терпіння. Волієте делікатно не висловлювати свою точку зору, не будучи впевненим, що вона буде прийнята. При читанні художніх творів і перегляді фільмів частіше стежите за дією, ніж за переживаннями героїв. Затрудняєтесь прогнозувати розвиток відносин між людьми, тому їхні вчинки часом виявляються для вас несподіваними. Ви не відрізняєтесь розкутістю почуттів, і це заважає вашому повноцінному сприйняттю людей.

12-36 балів -- низький рівень емпатійності. Ви зазнаєте труднощів у встановленні контактів з людьми, незатишно відчуваєте себе в гучній компанії. Емоційні прояви у вчинках навколишніх часом здаються вам незрозумілими й позбавленими змісту. Віддаєте

перевагу відокремленим заняттям конкретною справою, а не роботі з людьми. Ви прихильник точних формулювань і раціональних рішень. Ймовірно, у вас мало друзів, а тих, хто є, ви цінуєте більше за ділові якості і ясний розум, ніж за чуйність. Люди платять вам тим же: трапляються моменти, коли ви відчуваєте свою відчуженість; оточуючі не занадто дарують вам свою увагу.

11 балів і менше -- дуже низький рівень емпатійності. Емпатійні тенденції особистості не розвинені. Затрудняється першим розпочати розмову, тримається особняком серед товаришів. Особливо важкі для вас контакти з дітьми й особами, які набагато старше вас. У міжособистісних відносинах нерідко виявляється в не зручному положенні. Багато в чому не знаходите взаєморозуміння з навколишніми. У діяльності занадто центровані на собі. Ви можете бути дуже продуктивні в індивідуальній роботі, у взаємодії ж з іншими не завжди виглядаєте в кращому світлі. З іронією ставитеся до сентиментальних проявів. Болісно переживаєте критику у свою адресу, хоча можете на неї бурхливо не реагувати. Вам необхідна гімнастика почуттів.

САМООЦІНКА РІВНЯ ОНТОГЕНЕТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Призначення тесту

Методика націлена на вивчення рівня онтогенетичної *рефлексії*, що припускає аналіз минулих помилок, успішного й неуспішного досвіду життєдіяльності.

Інструкція до тесту

Нижче наведені питання, на які необхідно відповідати у формі “так” (+) у випадку позитивної відповіді або “ні” (-) у випадку негативної відповіді й “не знаю” (0), якщо ви сумніваєтеся у відповіді.

Тестовий матеріал

1. Чи траплялося вам колись зробити життєву помилку, результати якої ви почували протягом декількох місяців або років?
2. Чи можна було уникнути цієї помилки?
3. Чи трапляється вам наполягати на власній думці, якщо ви не впевнені на 100% у її правильності?
4. Чи розповіли ви кому-небудь із найближчих про свою найбільшу життєву помилку?
5. Чи вважаєте ви, що в певному віці характер людини вже не може змінитися?
6. Якщо хтось доставив вам невелику прикрість, чи можете ви швидко забути про це й перейти до звичайного розпорядку?
7. Чи вважаєте ви себе іноді невдахою?
8. Чи вважаєте ви себе людиною з великим почуттям гумору?
9. Якби ви могли змінити найважливіші події, які мали місце в минулому, побудували б ви інакше своє життя?
10. Що більше керує вами при прийнятті щоденних особистих рішень - розум або емоції?
11. Чи важко вам дається прийняття дрібних рішень із питань, які щодня ставить життя?
12. Чи користувалися ви порадою або допомогою людей, що не входять у число найближчих, при прийнятті життєво важливих рішень?
13. Чи часто ви вертаєтеся в спогадах до хвилин, які були для вас неприємні?
14. Чи подобається вам ваше обличчя?
15. Чи траплялося вам просити в кого-небудь пробачення, хоча ви не вважали себе винуватим?

Обробка й інтерпретація результатів тесту

За кожен відповідь “так” на питання 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13 і “ні” на питання 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 15 ви одержуєте по 10 балів.

За кожен відповідь “*не знаю*” ви одержуєте по 5 балів.

Підрахуйте загальну кількість балів.

100-150 балів -- повна відсутність рефлексії минулого досвіду. Ви маєте виняткову здатність ускладнювати собі життя. Вашими рішеннями незадоволені ані ви, ані ваше оточення. Для виправлення ситуації необхідно краще обмірковувати свої рішення, аналізувати помилки й знайти гарних порадників по складних життєвих ситуаціях.

50-99 балів - рефлексія зі знаком “-”, підсумком минулих помилок стає страх перед здійсненням нових. Ваша обережність, що з'явилася результатом минулих життєвих помилок, не завжди є гарантією повного життєвого успіху. Можливо те, що ви вважаєте помилкою, зробленою в минулому -- просто сигнал про те, що ви змінилися. Ваш критичний розум іноді заважає виконанню ваших глибоких бажань.

0-49 балів -- рефлексія зі знаком “+”. Аналіз зробленого й рух уперед. Найближчим часом вам не загрожує небезпека зробити життєву помилку. Гарантія цього - ви самі. У вас є багато рис, якими володіють люди з великими здатностями до гарного планування й передбачення власного майбутнього. Ви відчуваєте себе творцем власного життя.

МЕТОДИКА К.ТОМАСА «СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ» (адаптація Н.Грішиної)

Опитувальник складається з 30 тверджень, що попарно згруповано в різних комбінаціях. У кожній з комбінацій досліджуваному дається можливість обирати між двома твердженнями, що є типовими для характеристики його поведінки.

Текст опитувальника

1	А	Інколи я даю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення дискусійного питання.	
	Б	Замість того, щоб обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюсь звернути увагу на те, з чим ми не погоджуємося	
2	А	Я прагну знайти компромісне рішення	
	Б	Я намагаюся налагодити справу із урахуванням інтересів іншого та моїх власних	
3	А	Зазвичай я наполегливо прагну досягти свого	
	Б	Я прагну заспокоїти іншого і найголовніше зберегти наші відносини	
4	А	Я прагну знайти компромісне рішення	
	Б	Деколи я жертвую власними інтересами задля інтересів іншої людини	
5	А	Налагоджуючи суперечливу ситуацію, я увесь час намагаюся знайти підтримку в іншого	
	Б	Я прагну зробити усе, щоб уникнути зайвої напруженості	
6	А	Я прагну уникнути неприємностей для себе	
	Б	Я прагну досягти свого	
7	А	Я прагну відкласти рішення суперечливого питання з тим, щоб з часом до нього повернутись	

	Б	Я припускаю за можливе в дечому поступитися, щоб досягти головного	
8	А	Переважно я наполегливо прагну досягти свого	
	Б	Я найперше прагну чітко з'ясувати те, в чому полягають усі інтереси та питання, що стосується мене.	
9	А	Думаю, що не завжди потрібно хвилюватися з приводу розбіжностей, що з'являться	
	Б	Я докладаю зусилля, щоб досягти свого	
10	А	Я завжди прагну досягти свого	
	Б	Я прагну віднайти компромісні рішення	
11	А	Я впершу чергу прагну чітко з'ясувати те, в чому полягають усі інтереси та питання	
	Б	Я прагну заспокоїти іншого і найголовніше зберегти наші відносини	
12	А	Загалом я уникаю позиції, яка може викликати суперечку	
	Б	Я даю можливість іншому у деяких питаннях залишитись при свої думці, якщо він також іде мені на зустріч	
13	А	Я пропоную середню позицію	
	Б	Я наполягаю, щоб було по-моєму	
14	А	Я повідомляю іншому власну точку зору й цікавлюсь його поглядами	
	Б	Я пробую довести іншому логіку та переваги моїх поглядів	
15	А	Я прагну заспокоїти іншого і загалом зберегти відносини	
	Б	Я прагну зробити усе необхідне, щоб запобігти напруженості	
16	А	Я прагну не зачіпати почуттів іншого	
	Б	Я намагаюсь переконати іншого в перспективах моєї позиції	
17	А	Переважно я наполегливо намагаюся досягти свого	
	Б	Я прагну зробити все, щоб уникнути зайвої напруженості	
18	А	Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму	
	Б	Я даю можливість іншому у деяких питаннях залишитись при свої думці, якщо він також іде мені на зустріч	
19	А	Я найперше прагну чітко з'ясувати те, в чому сутність усіх інтересів та питань	

	Б	Я прагну відкласти вирішення суперечного питання для того, щоб з часом вирішити його остаточно	
20	А	Я намагаюсь відразу подолати наші розбіжності	
	Б	Я прагну знайти краще співвідношення втрат і здобутків для нас двох	
21	А	У процесі ведення переговорів я намагаюсь бути уважним до бажань іншого	
	Б	Я завжди схильюсь до відвертого обговорення проблеми	
22	А	Я намагаюсь знайти позицію, що є середньою між моєю і точкою зору іншої людини	
	Б	Я відстоюю власні бажання	
23	А	Здебільшого я переймаюсь тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас	
	Б	Деколи я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність вирішення суперечливого питання	
24	А	Якщо позиція іншого видається йому виваженою, я намагатимусь піти йому назустріч	
	Б	Я намагатимусь переконати іншого дійти компромісного рішення	
25	А	Я намагаюсь довести іншому логіку й переваги моїх поглядів	
	Б	У процесі ведення переговорів я прагну бути уважним до бажань іншого	
26	А	Надаю перевагу середній позиції	
	Б	Майже завжди переймаюсь тим, аби задовольнити бажання кожного з нас	
27	А	Переважно я уникаю позиції, яка може викликати суперечки	
	Б	Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму	
28	А	Переважно я наполегливо прагну досягти свого	
	Б	Залагоджуючи ситуацію, здебільшого я намагаюсь знайти підтримку в іншого	
29	А	Я пропоную середню позицію	
	Б	Думаю, що не завжди потрібно хвилюватися з приводу розбіжностей, що з'являються	
30	А	Я прагну не зачіпати почуттів іншого	
	Б	Я завжди займаю таку позицію в дискусійному питанні, щоб ми спільно з іншою зацікавленою людиною могли досягти успіху	

Особливості інтерпретації.

Обробка результатів дослідження за опитувальником К.Томаса поводитьсь за допомогою ключа. За кожен відповідь нараховується 1 бал до кожної зі шкал.

Наприклад.

24	А	Якщо позиція другого видається йому виваженою, я намагатимусь піти йому назустріч	+
	Б	Я намагатимусь переконати іншого дійти до компромісного рішення	

Досліджуваний з двох запропонованих варіантів обрав "А". За ключем пара тверджень має такі варіанти: «А» належить до шкали пристосування; варіант «Б» – до шкали компроміс.

№	Змагання	Співробітництво	Компроміс	Уникнення	Пристосування
24			Б		А

У результаті та шкала, яка буде мати найбільшу суму балів визначатиме домінуючу стратегію вирішення конфлікту досліджуваним.

Ключ для кількісної обробки результатів дослідження за опитувальником К.Томаса

№	Змагання	Співробітництво	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1			А	Б	
2		Б	А		
3	Б				
4	Б				
5	Б				
6	Б			А	
7			Б	А	
8	А	Б			
9	Б			А	
10	А		Б		
11		А			Б
12			Б	А	
13	Б		А		
14	Б	А			
15				Б	А
16	Б				А
17	А			Б	
18			Б		А
19		А		Б	
20		А	Б		
21		Б			А
22	Б		А		
23		А		Б	
24			Б		А

25	А				Б
26		Б	А		
27				А	Б
28	А	Б			
29			А	Б	
30		Б			А

МЕТОДИКА „ВИБІР УЧИНКУ”

Мета: виявити позицію студентів у ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Інструкція: Із запропонованих варіантів відповідей обери той, який відповідає твоєму вчинку у відповідній ситуації, або допиши власний варіант відповіді.

1. Ти став свідком того, як одногрупник незаслужено образив іншого. Як ти вчиниш?

- а) Вимагатимеш від кривдника вибачень на адресу потерпілого;
- б) висловиш співчуття тому, кого образили;
- в) втрутишся, якщо потерпілий твій друг, якщо ні – не втручатимешся;
- г) зробиш вигляд, що тебе це не стосується;
- д) або ...

2. Твій одногрупник звертається до тебе з проханням дати йому послухати диск із сучасною музикою. Зі слів друзів ти знаєш, що він учора з тебе насміхався. Як ти вчиниш?

- а) Виконаєш його прохання;
- б) диск із музикою даси, але зауважиш, що некоректно говорити негарні речі поза очі;
- в) відмовиш йому;
- г) почнеш з'ясовувати стосунки;
- д) або ...

3. Ти випадково, не бажаючи того, заподіяв лихо іншій людині. Як ти вчиниш?

- а) Зробиш усе можливе для усунення лиха;
- б) вибачишся, поясниш потерпілому, що не хотів цього;
- в) зробиш вигляд, що ти не винен;
- г) звернеш провину на того, хто потерпів: хай не лізе, сам винен;
- д) або ...

4. Менш здібний і старанний від тебе одногрупник отримує від викладача заохочення і похвалу. Як ти вчиниш?

- а) Порадієш за успіхи однокласника;
- б) не надаси особливого значення цьому;
- в) розчаруєшся, образишся, але активних дій не застосовуватимеш;
- г) втрутишся у ситуацію і намагатимешся відновити справедливість;
- д) або ...

5. Твій співрозмовник не прагне тебе зрозуміти і не бажає слухати. Назриває суперечка. Як ти вчиниш?

- а) Спокійно поясниш йому, щоб він тебе зрозумів;
- б) залишиш його при своїй думці;
- в) припиниш із ним спілкуватися;
- г) будеш доводити свою правоту;
- д) або ...

6. Друзі чи рідні критикують тебе. Як ти вчиниш?

- а) Із вдячністю приймеш їхні зауваження;

- б) не звертатимеш на критику уваги;
- в) висловиш свою незгоду або затамуєш образу;
- г) ображатимешся, злитимешся, критикуватимеш їх у відповідь;
- д) або ...

7. Ти випадково почув, як група одногрупників висловлювала на твою адресу справедливі, але не дуже приємні зауваження. Як ти вчиниш?

- а) Спробуєш тактовно пояснити товаришам свою поведінку;
- б) переведеш усе на жарт, однак постарася виправити свою поведінку;
- в) зробиш вигляд, що нічого не чув;
- г) скажеш товаришам, що вони не кращі від тебе, оскільки критикують поза очі;
- д) або ...

8. Тобі доводиться контактувати з людиною, щодо якої ти відчуваєш неприязнь. Як ти вчиниш?

- а) Спробуєш змінити своє ставлення на позитивне;
- б) намагатимешся бути терплячим і дипломатичним;
- в) не звертатимеш на неї уваги, ігноруватимеш її;
- г) даси зрозуміти, що спілкування з нею у тебе не викликає захоплення;
- д) або ...

9. Один із ровесників постійно чіпляє на тебе ярлики, ображає. Як ти вчиниш?

- а) Не надаси цьому особливого значення – час найкращий суддя;
- б) обмежиш із ним контакти;
- в) намагатимешся з'ясувати ситуацію;
- г) діятимеш щодо нього тими ж методами;
- д) або ...

10. Тобі доводиться мати справу з невихованою малокультурною особистістю. Як ти вчиниш?

- а) Спробуєш знайти підхід і вплинути позитивно на неї;
- б) терпляче вирішуватимеш з нею справу до кінця;
- в) спробуєш обмежити взаємодію з нею;
- г) рішуче поставиш цю людину на місце;
- д) або ...

Обробка одержаних даних. Для визначення позиції у ситуаціях міжособистісної взаємодії потрібно підрахувати суму відповідей кожного типу: вибір відповіді „а” – свідчить про активну, стійко-позитивну позицію у взаєминах. Відповідь „б” – вказує на пасивну стійко-позитивну позицію у міжособистісній поведінці. Вибір відповіді „в” свідчить про нестійкість, ситуативність дій у взаєминах; відповідь „г” означає негативну позицію у взаєминах із іншими. Варіант „д” потребує якісної обробки і співвідноситься із одним із запропонованих вище варіантів.

САМООЦІНКА КОМУНІКАТИВНОГО КОНТРОЛЮ

Інструкція. У цьому тесті пропонується 10 ситуацій, у яких описується Ваша реакція на них. Кожну з них необхідно оцінити як правильну чи неправильну стосовно Вас. Якщо твердження істинне або переважно істинне, то ми оцінюємо його літерою В, а якщо неправильне або переважно неправильне - літерою Н.

Тестові завдання

1. Мені здається важким мистецтво копіювати звички інших людей.

2. Я, можливо, зміг би зіграти дурника, для того щоб привернути до себе увагу чи розвеселити оточуючих.
3. З мене вийшов би непоганий актор.
4. Іншим людям інколи здається, що я хвилююся більше, ніж це є насправді.
5. В компанії я рідко знаходжуся в центрі уваги.
6. У різних ситуаціях та в спілкуванні з різними людьми я часто поводжуся по-різному.
7. Я можу відстоювати тільки те, в чому щиро переконаний.
8. Щоб мати успіх у роботі та в стосунках з людьми, я намагаюся бути таким, яким вони мене хочуть бачити.
9. Я можу бути люб'язний з людьми, які мені дуже не подобаються.
10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Аналіз результатів

Підрахунок результатів: по одному балу нараховується за відповіді Н на 1, 5, 7 питання, та за відповідь В – на решту.

0-3 бали. У Вас низький комунікативний контроль. Ваша поведінка рівномірна (однакова) незалежно від ситуації. Ви здатні до щирого розкриття в спілкуванні. Дехто вважає Вас "невигідним" у спілкуванні через Вашу прямоту.

4-6 балів, у Вас середній комунікативний контроль. Ви щирі, але стримані у своїх емоціях, у своїй поведінці зважаєте на оточуючих людей.

7-10 балів, у Вас високий комунікативний контроль. Ви легко входите в будь-яку роль, гнучко реагуєте на зміну ситуації, невимушено себе почуваєтеся та здатні передбачити враження, яке справляєте на оточуючих.

ЗАПИТАЛЬНИК ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ ЗДАТНОСТІ ДО ЕМПАТІЇ

А. Меграбієна і Н. Епштейна

Шановні студенти!

Прочитайте наведені твердження і, орієнтуючись на те, як ви зазвичай поводитесь в подібних ситуаціях, висловіть свою згоду "+" або незгоду "-" з кожним із них.

1. Мене засмучує, коли бачу, що незнайома людина почуває себе серед інших людей самотньо.
2. Люди перебільшують здатність тварин відчувати й переживати.
3. Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття.
4. Мене дратує в нещасних людях те, що вони самі себе жаліють.
5. Коли хтось поруч зі мною нервує, я теж починаю нервувати.
6. Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно.
7. Я близько до серця приймаю проблеми своїх друзів.
8. Іноді пісні про любов викликають у мене багато почуттів.
9. Я сильно хвилююся, коли повинен (повинна) повідомити людям неприємну для них звістку.
10. На мій настрій сильно впливають оточуючі люди.
11. Я вважаю іноземців холодними й байдужими.
12. Мені хотілося б отримати професію, пов'язану зі спілкуванням з людьми.
13. Я не надто засмучуюсь, коли мої друзі роблять нерозважно.
14. Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки.
15. По-моєму, самотні люди частіше бувають недобррозичливими.
16. Коли я бачу плаче людини, то сам (сама) засмучуюсь.

17. Слухаючи деякі пісні, я часом відчуваю себе щасливим (щасливою).
  18. Коли я читаю книгу (роман, оповідання, тощо), то так переживаю, начебто все, про що читаю, відбувається насправді.
  19. Коли я бачу, що з кимось погано поводяться, то завжди серджуся.
  20. Я можу залишатися спокійним (спокійною), навіть якщо всі навколо хвилюються.
  21. Якщо мій друг або подруга починають обговорювати зі мною свої проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.
  22. Мені неприємно, коли люди, дивлячись кіно, зітхають і плачуть.
  23. Чужий сміх мене не заражає.
  24. Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, не має значення.
  25. Я втрачаю душевний спокій, якщо оточуючі мене люди чимсь пригноблені.
  26. Я переживаю, якщо бачу людей, легко розчулюються через дрібниці.
  27. Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин.
  28. Нерозумно переживати з приводу того, що відбувається в кіно або про що читаєш у книжці.
  29. Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей.
  30. Чужі сльози викликають у мене роздратування.
  31. Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм.
  32. Я можу залишатися байдужим (байдужою) до будь-якого хвилювання навколо.
  33. Маленькі діти плачуть без причини.
- Зіставте свої відповіді з ключем і підрахуйте кількість збігів (суму балів).

Дякуємо за участь!

Бланк відповідей (ключ до тесту)

Відповідь Номера речень-тверджень

Згоден "+" 1, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 25, 26, 27, 29, 31

Не згоден "-" 2, 3, 4, 6, 11, 13, 15, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 32, 33

Додаток В

АНКЕТУВАННЯ

Анкета №1

1. Що таке діалог?
2. Що таке діалогічні вміння?
3. Які ознаки, на Вашу думку, є найбільш характерними для діалогічної міжособистісної взаємодії?
4. Назвіть чотири найбільш важливі ознаки культури міжособистісної взаємодії у вчителя початкової школи:
5. Яке практичне значення, на Ваш погляд, має дотримання культури в міжособистісній взаємодії? Назвіть декілька її функцій.
6. Як Ви оцінюєте свій рівень культури міжособистісної взаємодії (відповідь підкресліть)?
1) пасивний; 2) ситуативний; 3) активний; 4) конструктивний; 5) не знаю.
7. Яке значення для Вас має діалог та взаємодія з іншими студентами? Поясніть чому?

Анкета №2

1. Оцініть (за 12-бальною шкалою) важливість кожної із особистісних якостей майбутніх учителів початкової школи як елементів їхньої культури міжособистісної взаємодії:

	<i>бали</i>
1.1. Порядність, чесність, безкорисливість	
1.2. Висока моральність, доброзичливість	
1.3. Відповідальність, почуття обов'язку	
1.4. Енергійність, ініціативність, працездатність	
1.5. Готовність до труднощів, психічного дискомфорту	
1.6. Терпіння, врівноваженість	
1.7. Наполегливість, вольові якості	
1.8. Комунікабельність	
1.9. Емоційна зрілість, оптимізм	
1.10. Висока освітня підготовка (відповідні знання та вміння)	
1.11. Вміння викликати довіру до себе	
1.12. Спостережливість (за суспільними подіями у своєму навчальному закладі, населеному пункті, увага до товаришів тощо)	
1.13. Критичність до недоліків власної діяльності	
1.14. Укажіть свій варіант відповіді	

2. Оцініть (за 12-бальною шкалою) необхідні якості, потрібні сучасним школярам:

	<i>бали</i>
2.1. Повага до товаришів, уважне ставлення до учнів інших класів та осіб із різних соціальних груп	
2.2. Готовність до спільної діяльності (співробітництва)	
2.3. Адекватне сприйняття інших людей, розуміння їх психологічного стану	
2.4. Уміння передбачати дії окремих осіб, уміти впливати на їхню поведінку чи діяльність	
2.5. Гуманне ставлення до дітей різних соціально незахищених категорій	
2.6. Укажіть свій варіант відповіді	

3. Оцініть (за 12-бальною шкалою) чинники, що впливають на підготовку майбутніх учителів початкової школи до вчительської діяльності:

	<i>бали</i>
3.1. Життєвий досвід, знання педагогів	
3.2. Престижність, привабливість педагогічної галузі та вчительської діяльності	
3.3. Бажання та можливість приносити добро, виховувати інших, творити людину	
3.4. Інтерес до окремих видів організаційної діяльності або до роботи з різними категоріями дітей	
3.5. Укажіть свій варіант відповіді	

4. Оцініть (за 12-ти бальною шкалою) якості студента, які більшою або меншою мірою несумісні з майбутньою вчительською діяльністю:

	<i>бали</i>
4.1. Некомпетентність (професійна, методична, соціальна)	
4.2. Байдужість до чужих проблем	
4.3. Грубість, хамство, нестриманість, жорстокість, цинізм	

4.4. Безвідповідальність, відсутність почуття обов'язку	
4.5. Нечесність, егоїзм (кар'єризм), використання свого положення в корисних цілях, меркантильність	
4.6. Агресивність, злість	
4.7. Авторитарність, негнучкість мислення	
4.8. Формалізм у роботі, бюрократизм	
4.9. Хвалькуватість	
4.10. Неприязнь до немічних, хворих, людей зі слабким здоров'ям чи інших соціально незахищених категорій населення	
4.11. Невміння вирішувати конфліктні ситуації	
4.12. Укажіть свій варіант відповіді	

Додаток Д

Рекомендовані вправи та тренінг для формування діалогічних умінь

Вправа «Шеренга»

Мета: створення умов для того, щоб краще пізнати один одного, згуртування колективу.

Хід вправи. Учням пропонується за командою ведучого стати в ряд по черзі за кожною з таких ознак: зріст, дата і місяць народження та ін.

Розмовляти і листуватися при цьому не можна, можна спілкуватися тільки за допомогою міміки і жестів. У другому та третьому варіантах, після закінчення побудови, учасники по черзі озвучують свої дні та місяці народження, при цьому відбувається перевірка правильності виконання вправи.

Вправа «Мої сильні сторони»

Мета: допомогти учасникам налаштуватися на довірливий стиль спілкування, розвивати навички самоаналізу.

Хід вправи. Учасникам пропонується на папері обвести свою долоню ручкою. На кожному пальці написати свої сильні сторони, а по середині своє ім'я. Презентація долоньок. Обговорення: «Чи важко було відшукати свої сильні сторони? Чи є схожі долоньки?»

Вправа «Дерево взаєморозуміння»

Мета: сформувати навички спільної взаємодії та уявлення про важливість якостей особистості у спілкуванні з людьми.

Хід вправи. Учасники діляться на пари. Кожній парі пропонується схематичне зображення дерева, яке вони разом розфарбовують та на листках записують якості особистості, важливі для спілкування. Після завершення презентація робіт. Обговорення: «Чи подобається вам ваше дерево? Чи виникали труднощі при спільному розфарбовуванні дерева, підборі кольорів? Чи виникали труднощі при виділенні якостей важливих для спілкування? Чи можливе конструктивне спілкування без позитивних якостей?»

Колаж «Спілкування – це взаєморозуміння»

Мета: формування навичок роботи в групі, усвідомлення значення спілкування в житті людини.

Хід вправи. Учасники діляться на групи. Кожній групі надається підручний матеріал (журнали, ножниці, клей, фломастери, олівці, ватман) та пропонується створити колаж на тему «Спілкування – це взаєморозуміння». Після завершення презентація робіт.

Вправа «Портрет оратора»

Мета: усвідомлення важливості розвитку якостей оратора у спілкуванні з людьми.

Хід вправи. Учасники діляться на групи та отримують завдання: схематично зобразити портрет оратора, включивши основні його якості. Після завершення презентація портретів.

Обговорення: «Чи вдався ваш задум у портреті? Чи всі вказані вами якості важливі для оратора? Чи виникали труднощі при виконанні завдання?»

Вправа "Подаруй квітку"

Мета: Формувати вміння знаходити правильний тон спілкування з дітьми.

Хід вправи: Ведучий дає одному учаснику квітку та повідомляє, що цей учасник може подарувати її тому, хто найкраще його попросить. Зміст прохання має бути щирим, ввічливим, змістовним і обов'язково аргументованим. (Вживати слова ввічливості, використовувати міміку, жести, інтонацію). Особисті інтереси не враховуються.

Вправа "Я хотів би, щоб про мене казали"

Мета: Підвищення самооцінки учасників групи, налаштування на позитивне сприйняття один одного.

Хід вправи: : Кожен по черзі говорить фразу, яка розпочинається зі слів: «Я хотів би, щоб про мене казали ...» (наприклад: що я добрий, ввічливий, вмію дружити і т. д.)

Вправа "Поділись усмішкою"

Мета: Навчити знімати скутість обличчя за допомогою усмішки, підтримувати усмішкою, бажати добра навколишнім; створити і підтримувати позитивний емоційний фон; усувати страхи.

Хід вправи: Ведучий наголошує, що усмішка має велике значення у житті та самопочутті людини, адже напруження м'язів не тільки відображає, а й формує поганий настрій, утому, негативні емоції. Мають бути напруженими тільки ті м'язи, що необхідні, всі інші повинні бути розслабленими. За серйозного виразу обличчя напружені 17 м'язів, а в усмішці – 7. Сміх – це вібрація й масаж, що знімають напруження. Усмішка покращить настрій вам і навколишнім, для усмішки шукайте приводу, провокуйте усмішку.

Усі учасники групи беруть за руки і дарують один одному усмішки.: кожен підліток повертається до свого сусіда праворуч і, побажавши йому чогось гарного, усміхається. Той у свою чергу посміхається наступному учаснику.

Вправа: "Лист другу"

Мета: Формувати якості важливі для ефективного спілкування.

Хід вправи: Кожен учасник пише своєму другові лист, в якому просить підтримати його в скрутній ситуації. Листи озвучуються. Після цього йде обговорення:

– Чи важко попросити допомоги у друга?

Вправа: "Скажи мені, хто твій друг ..."

Мета: Формувати якості важливі для ефективного спілкування.

Хід вправи: Кожен учасник представляє свого друга, а група намагається відгадати їхні спільні захоплення, інтереси. По закінченню обговорення:

– Чи легко було відгадати спільні захоплення, інтереси?

– Що кожен відчував, коли представляв свого друга?

Вправа: "Я хочу сказати ..."

Мета: Розвивати вміння висловлювати свої думки, переконання, почуття.

Тренінг партнерського спілкування

Важливим етапом тренінгу є початок занять, він має назву "знайомство".
Рекомендація: всі сидять у колі.

Вправа 1. Той, хто у центрі кола (тренер), звертається до всіх: "Пересядьте ті, у кого є сестри". Сам він намагається зайняти місце в колі. Той, хто залишається, продовжує гру-знайомство, намагаючись пересаджувати групу за спільними ознаками (вивчають англійську, французьку, німецьку мови, співають, грають на музичних інструментах), з метою якнайбільше дізнатися про учасників тренінгу.

Вправа 2. Тренер називає числа, відразу ж після того, як число назване, повинно встати саме стільки людей. *Мета вправи:* орієнтація на дію одне одного.
Рекомендація: працюємо у парах.

Вправа 3. Візуально вивчаємо один одного 4 хвилини. Згодом необхідно розповісти про співрозмовника: "Я бачу перед собою..." (говоримо лише про зовнішній вигляд, не

вживаємо оціночні поняття, а також слова з інформацією про особистісні якості людини). Міняємося місцями. Ускладнюємо завдання: по черзі розповідаємо про співрозмовника, якою він був дитиною у 5 років (за Зхв).

Вправа 4. Розповісти коротко про ту якість людського характеру, яку ви цінуєте понад усе, не називаючи її. Всі повинні відгадати: "Як вам здається, про яку рису характеру розповідь?"

Рекомендація: всі залишають свої місця і виконують команди тренера.

Вправа 4.

1) Вишикуватися у шеренгу (шеренги) таким чином, щоб порядок із тренером знаходився найвищий, у кінці шеренги - найнижчий ростом. Перевіряє тренер або інша шеренга.

1) Коло тренера повинен стояти той, хто має найтемніше волосся, на протилежному кінці шеренги - світловолосий.

2) Початок шеренги - той, хто народився 1 січня, кінець - 31 грудня.

Мета цих вправ: поліпшити настрій в учасників, допомогти краще пізнати одне одного.

Рекомендація: всі знову займають свої місця у колі.

Вправа 4. Кидають один одному м'яч зі словами: "Ніхто з вас не знає, що я..."

Вправа 5. Вітаються з усіма за руку (за годинниковою стрілкою)

Рекомендація: учасники по одному виходять у центр кола.

Вправа 6. Той, хто знаходиться у центрі, вітається з усіма. Наступний учасник не повинен повторювати цього вітання.

Вправа 7. Треба привітатися невербальним способом. Наступний учасник не повторює вже використаний жест.

Вправа 8. Почнемо день з того, що підходимо до будь-кого з групи, щоб привітатися та побажати успіху. Той, до кого підійшли, також обирає наступного учасника, щоби висловити своє побажання.

Вправа 9. Кидаємо м'яч та називаємо ім'я того, кому кинули. Учасник з м'ячем повинен прийняти будь-яку позу, всі повторюють її за ним. Вправу повторюємо кілька разів.